Yayın Geliş Tarihi: 13.01.2024
Yayına Kabul Tarihi: 20.09.2024

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Adontz, N., "Role of the Armenians in Byzantine Science" Armenian Review, 3 (1950), ss.55-73, Çev.: Öztürk, Engin, "Bizans Biliminde Ermenilerin Rolü ", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 76 (2024): 197-226.

ÇEVİRİ

BİZANS BİLİMİNDE ERMENİLERİN ROLÜ*

(ROLE OF THE ARMENIANS IN BYZANTINE SCIENCE)

Çeviren: Engin ÖZTÜRK**

BİZANS BİLİMİNDE ERMENİLERİN ROLÜ

Nicholas Adontz

Dokuzuncu yüzyıl Bizans tarihi siyasi ve entelektüel dirilişiyle dikkat çeker. Yüzyıllar süren uykunun ardından bilimsel akıl nihayet uyandı ve unutulmuş bilim, kayıtsızlığın tozunu üzerinden silkerek yeniden zuhur etti[1].

---

* Bu Makale N. Adontz, "Role of the Armenians in Byzantine Science" *Armenian Review*, 3 (1950), ss.55-73, adıyla yayınlanmıştır. [ç.n]

* ORCID: 0000-0002-2021-1396
Dr. Türkiye, engoztk@gmail.com

1 Doğu Roma yani Bizans tarihinin şekillenmesi 17. yüzyıl du Cange'tan itibaren şekillenmeye başlamıştır. Bu şekillenme Gibbon gibi 18. yüzyıl tarihçileri ile tamamlanmış ve Bizans Batı'nın karanlık bir yüzü olarak betimlenmiştir. Bu betimleme kısmen doğru kısmen yanlıştır. Doğru kısımları antik bilime ve Yunan düşünce şekline vurulan darbe, yanlış kısmı ise yeni gelişen düşünce şekillerinin göz ardı edilmesidir. Hristiyanlık modern bakış açısı için belki çok etkileyici şeyler sunmuyordu, ancak Orta Çağ kültürü ve kendi dönemi için insanlığa farklı şeyler getirmişti. Bu farklılıklar için kendi kültürünü oluşturdu ve bir imparatorluk olan Bizans bunu kendi içindeki çok etnikli yapısıyla yaptı. Bu etnik grup içinde siyasi ve bilimsel olarak ön plana çıkan kişiler şüphesiz ki Ermeni kökenli Bizanslılardı. Sayın Adontz bu makalesi ile Bizans'ın ilmi yükselişini sağlayan Ermeni kökenli şahsiyetleri ana kaynaklara dayanarak çok güzel bir şekilde bize göstermiştir. Ermeni kökenli Bizanslılar özellikle Makedon Hanedanlığı döneminden itibaren imparatorluğun her yerindeydiler. Ancak Sayın Adontz bunları bize sunarken gözden kaçırdığı bir şey vardı: öncelikle Sayın Adontz'un bize sunduğu

Siyasi alanda olduğu gibi bilim alanında da önderler Ermenilerdi. Bizans'ta bilimlerin yükselişini onların girişimci ruhuna ve entelektüel kapasitesine borçluyuz. İmparatorluğun muhtelif merkezlerinde yanıp sönen kadim kültürel mumların neredeyse tamamı bir sonraki yüzyılda, Ioustinianos döneminde söndü. Theodosios döneminde 425 yılında kurulan Konstantinopolis Üniversitesi dışında Atina, İskenderiye, Antakya, Beyrut, Edessa [Urfa] ve Kaisareia'da[2] yüksek eğitim kurumları vardı.

Ioustinianos'un merkezileştirme politikası bilimler için ölümcül oldu. Atina Üniversitesi'ni 529'da kapatan, daha doğrusu felsefe ve hukuk öğretimini yasaklayan oydu. Tüm şehirlerde hukuk öğretimini kaldıran, sadece Konstantinopolis'e ve kısmen de Beyrut'a bırakan yine oydu. 489 yılında İmparator Zeno'nun emriyle kapatılan Edessa'daki okul hariç, diğer tüm okullar Ioustinianos'un hükümdarlığı sırasında zarar gördü ya da yok oldu. Bazıları sefil varlıklarını Arap tufanı tarafından kalıcı olarak yutulana kadar sürdürdü. Sadece başkentteki üniversite bilimin tek yuvası olarak kaldı. Ancak o da kısa sürede parlaklığını yitirdi ve okuma yazma bilmeyen imparatorlar sayesinde unutulmaya teslim oldu ve sonunda varlığına son verdi. Eskiden sahip oldukları devlet himayesinden mahrum kalan ilim ve edebiyat, bilimin son kırıntılarını da yanlarına alarak manastırlara çekildi.

Artık Yunan bilimlerini hiç kimsenin sorgulamaya hakkı yoktu, gerek de yoktu. Çok tabii bir şekilde, manastırların duvarları pagan bakış açısının zuhuru olan bu ilmi neticeleri kabul edemezdi. Pagan aklının fizikteki fetihleri, spekülatif yapılar ve felsefi vahiyler Hristiyan bilim adamlarına aykırı geliyordu. Kutsal Kitap'ta insanlığı rahatsız eden tüm soruların yanıtları vardı.

Theodosios Üniversitesi'nin müfredatına bir göz atmak, Hristiyan yönetimlerin antik bilimlerde nelere önem verdiğini gösterecektir.[3] Üniversitede 31 profesör

---

bu şahsiyetler yazımda da belirttiğim gibi 'Ermeni kökenli Bizanslılar' idi, yani kökenleri etnik olarak ya Ermeni'ydi ya da Armenia denen coğrafya içinden gelen farklı etnik gruptan insanlardı. Sayın Adontz'un yaşadığı çağ milliyetçi duyguların bir hayli fazla olduğu, herkesin herkesi kendi milletine dayandırdığı bir dönem olduğu için, sayın yazar da bu düşüncelerin etkisiyle hareket etmiştir. Makalede verilen alimlerin çoğu Armenia bölgesinden İstanbul'a gelmişlerdir, ancak bunların etnik olarak Ermeni oldukları kesin değildir. Bu kişiler etnik kökenleri ne olursa olsun imparatorluk içindeki üst kimliklerini benimsemişlerdir; yani onlar Romalı [Bizanslı]'dır. Makale içerik ve bilgi olarak çok doyurucudur, ancak okuyucu burada verdiğimiz bilgiler doğrultusunda düşünerek bu makaleyi okursa daha sağlıklı olacaktır. [ç.n]

2 Günümüz İsrail'inde bulunan antik liman kenti Kaisareia (Kayserya) Martima'nın kenarında yer alan bir şehirdir. [ç.n]

3 İstanbul'daki ilk üniversiteyi İmparator Konstantios kurmuştur. Mega Didaskaleion [Μέγα Διδασκαλείον] olarak adlandırılan bu eğitim kurumunda Libanios ve Themistios dersler vermiştir. Konstantios ile başlayan bu hareket halefi, Antik literatüre ve klasik eğitime hayran olan İoulianos [Julianus] ile büyük bir ivme kazandı. İoulianos, Hristiyan gramercileri, retorikçileri veya sofistleri;

vardı; bunlardan 3'ü Latince retorik, 10'u Latince gramer, 5'i Yunanca retorik, 2'si hukuk ve sadece biri felsefe dersleri veriyordu. Dolayısıyla başlıca dersler gramer, hitabet ve kısmen de hukuk bilimiydi. Bu üniversite 425 yılında açıldığında devlet dili Latince, kilisenin resmi dili ise Yunanca idi. Bir kişinin her iki dili de bilmesi gerekiyordu ve bu nedenle üniversitede her ikisi de öğretiliyordu.

Ancak kısa süre sonra Latincenin yerini resmi dil olarak Yunanca aldı. Bizans İmparatorluğu'nu oluşturan bu ülkelerin Latinlerle ya da Yunanlılarla ne dil ne de kan bağı vardı. Yönetim üzerindeki hak iddiaları esas olarak medeniyetleri sayesindeydi ve ırksal değildi. Sonunda tercih Yunanlılardan yana kullanıldıysa, bunun nedeni elbette kiliseydi. Hristiyanlık vaaz aracı olarak Yunan dilini seçmişti.

Seleukoslar döneminde başlayan Yunanca, uluslararası ilişkilerin ve medeni yurttaşların lisanı olarak Yakın Doğu'nun önde gelen dili haline gelmişti. Kiliseye girişi doğaldı. Daha sonra kendisini devlete dayattı. Belli bir ölçüde ve belli bir anlamda, Bizans devleti Roma'nın kiliseleştirilmesiydi. Nüfusun

---

halkı eğitmekten uzaklaştırdı, çünkü onun nazarında bu kişiler birkaç kuruş para için inandıkları ve düşündükleri şeylerin tam tersini halka öğretebiliyorlardı. İoulianos dönemi kısa sürse de antik literatür ve eğitim için çok faydalı olmuştur. Eğitimin gelişmesi konusunda en önemli adımı ise İmparator II. Theodosios yapmıştır. İmparator, eşi Ailia Eudokia'nın [Αιλία Ευδοκία] tavsiyesi üzerine 27 Şubat 425'te ilk devlet üniversitesi için bir yasa çıkardı. Bu yasada kurum Pandidakterion [Πανδιδακτήριον] adıyla anıldı ve öğretim kadrosu belirlendi. Bu belirleme Theodoios kanunlarının 35. maddesinde geçmektedir. Birinci bölümde, maaşı elbette öğrencileri tarafından ödenen özel öğretmenlerin, aynı zamanda devlet öğretmeni statüsüne sahip olmamak ve devlet dersliklerinde ders vermemek koşuluyla öğretmenliğe devam edebilecekleri belirlendi. İkinci bölümde, yeniden düzenlenen üniversitede okutulacak derslerden söz ederek, Yunan filolojisi, grameri, felsefesi ve retoriği için 16; Latin filolojisi, grameri ve hukuk için 15 olmak üzere 31 profesör atadı. Kürsülere gelince, en azı yalnızca bir kişi tahsis edilen felsefeye aitti.

Hristiyan Roma, yani Bizans'ın neden böyle bir eğitim kurumuna ihtiyaç duyduğunu farklı açılardan değerlendirirsek şu sonuçlara varabiliriz:

1. Pagan kültür antik mirasın koruyucusuydu ve arkasında Atina gibi bir ekolün ve Platon ve Aristoteles gibi büyük âlimlerin birikimini taşıyordu. Hristiyan Roma ise bu muazzam kültür ve bilim karşısında bir denge unsuru yaratmak istedi.
2. Roma; Yunan kültürünü kendi içinde barındırsa da, kendi kimliği ve dili olan Latin kültürünü korudu. Hristiyan Roma ise Yunan kültürünü temel aldı ve yüksek öğretimde Yunan dilini ve kimliğini vurgulamak istedi.
3. Bu makale ile doğrudan ilgili olarak Bizans doğu bölgesindeki okullarda okuyan Ermeni, Gürcü, Süryani vb. gibi pek çok milletten kişiyi İstanbul'a çekmek isteyerek burayı bir kültür ve bilim merkezi haline getirdi. Makalede bahsedilen pek çok Ermeni alim de bu gelişmenin bir sonucudur.
4. Son olarak ise bu üniversite devletin idareci, noter, avukat, akademisyen vb. açıklarını kapatmak için pratik bir amaçla da kurulmuştur.

Üniversite'de hoca seçimi Senato aracılığıyla yapılıyordu. 25 Mart 425 tarihinde senatodan geçen yasaya göre ilk seçilen hocalar şunlardı: "Helladios, Syrianos, Theophilos, Martinos, Maksimos ve Leontios." Üniversite İmparator İoustinianos devrinde tekrardan düzenlenmiş ve Oikoumenikon Didaskaleion "Οἰκουμενικὸν Διδασκαλεῖον" adını almıştır. [ç.n]

ezici çoğunluğu Yunan dilini bilmiyordu. Deniz kıyısı bölgelerine ve kısmen de iç ticaret merkezlerine yerleşen Yunanlılar, konuşulan yerel dilden oldukça farklı olan klasik Yunancayı öğrenmeye ihtiyaç duyuyorlardı.

Bu nedenle, üniversite derslerinde neden Yunan diline üstünlük verildiğini anlamak kolaydır. Trakyalı Dionysios'un[4] grameri kabul edilen ders kitabıydı. Dionysios milattan önce ikinci yüzyılda yaşamıştır, ancak eseri Bizans döneminde büyük ün ve popülerlik kazanmıştır. Yunanlıları, Trakyalının gramerini kendi dillerine çeviren Ermeniler ve Süryaniler takip etmiştir. Gramer konusunda zengin bir literatür vardır ve bu da gramerin büyük talep gördüğünün kanıtıdır. Dionysios'ta olduğu gibi eskilerde de gramer, kelimenin bugün çağrıştırdığından çok daha geniş bir anlama sahipti. Modern terminolojimizde liberal sanatlar[5] anlamına gelen edebiyat ve tarihi de içeriyordu. Theodosios Üniversitesi'nin 31 profesöründen 25'i gramer dersleri veriyordu.

Bir sonraki önemli konu, mantık ve diyalektikten ayrılmaz olan hitabetti. İkincisi, soru ve cevap biçiminde tartışma sanatından başka bir şey değildi. Sert bir dil, ustaca bir kelime ve bilgili yazılar; bunlar Hristiyan kilisesinin talep ettiği şeylerdi. Bunlar, aynı silahları kullanmakta uzman olan pagan sofistlere karşı Hristiyan doktrininin savunulması için paha biçilmez silahlardı. Hitabet ve münazara sanatları sadece pagan hizipçilerle değil, Hristiyan heretiklerle de savaşmak için gerekliydi. Son olarak, hitabet, kilise savunucularının sık sık çatıştığı bilgili Müslümanlara karşı yararlıydı.

Kaisareialı Barsegh bu konuda önemli bir benzetme yapmıştır. "Şehirlerin savunmak için yüksek duvarları olduğu gibi," diyordu, "dinin de kendine ait yüksek bir duvarı vardır ve bu, düşmanın tahribatını veya dini inancı kolayca ele geçirmesini engelleyen diyalektiktir." Diyalektik biliminde ustalaşmak için Aristoteles'in eserlerini bilmek gerekir. Porphyrios'un Eisagoge'si[6], Aristoteles'in Retorik'i[7], Parmenides[8] ve benzeri eserler çalışma nesneleri

4 Trakyalı Dionysios [Διονύσιος ὁ Θρᾷξ], Yunan gramerci (dil bilgisi uzmanı) ve Samothrakslı Aristarkos'un [Ἀρίσταρχος ὁ Σαμόθραξ] öğrencisidir. Yunan dili üzerine yazdığı gramer kitabı uzun süre en eski dil bilgisi kitabı olarak kabul edildi. Bu kitap yaklaşık bin beş yüz yıl temel bir dil kılavuzu olarak kullanıldı. [ç.n]

5 Latince "Septem artes liberales", Yunanca "Ελευθέριες τέχνες" denilen ve "Yedi Özgür Sanat" yani Gramer, Mantık, Retorik, Aritmetik, Geometri, Müzik ve Gökbilimi olarak da bilinen Orta Çağ Skolastik düşünce sisteminin bilim ve sanat sistemidir. [ç.n]

6 Porphyrios'un bu eseri Giriş (Introduction) olarak da bilinir. Yunanca yazılan eser Boethius tarafından Latinceye çevrilmiştir ve eser Aristoteles'in kategorilerine giriş niteliği taşımaktadır. Bu eser Porphyrios'un ölümünden sonra en az bin yıl boyunca mantık üzerine temel ders kitabı olarak kabul edilmiştir. [ç.n]

7 İngilizce makalede "Signature of Aristotle" şeklinde verilmiştir. Aristoteles'in Retorik adlı eserine atıfta bulunduğu düşünülerek tarafımızdan bu şekilde yazılmıştır. [ç.n]

8 İngilizce makalede "Perarmenias" olarak verilmiş. Yazım hatası olduğu düşünülerek Platon'un Parmenides eseri tarafımızdan yazılmıştır. [ç.n]

haline geldi. Bu edebiyat dalı yalnızca Yunan lisanında değil, Ermeni ve Süryani dillerinde de gelişti. Öncelikli gaye, dini-eklesiyastik sorunları ve tartışmaları hakkında bilgi edinmekti. Aslında bilimin, teolojinin hizmetçisi olduğu ve onun öncelikli çıkarlarına hizmet ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Antik çağın yerleşik bilimler alanındaki zaferleri günlük ihtiyaçların bir parçası olarak görülmüyordu; bunlar takdir edilmeyen hazinelerdi, tüketici talebi olmayan mallardı. Bunlar: matematik, geometri, astronomi ve müzik, Tetraktus[9] veya quadrivium[10] olarak adlandırılan ve Grigor Magistros[11] tarafından Dörtlü Sanatlar olarak adlandırılan bir dörtlüdür. Eski Ermeni tarihçi Khorenatsi dört bilimi şu şekilde belirtir: "Keldaniler Astronomi, Fenikeliler Aritmetik, Mısırlılar Geometri ve Trakyalılar Müzik." Kilisenin bilgeliği bu bilimlere ihtiyaç duymamış ve bunlar el yazmaları arasında saklı kalarak halkın sorgulamasından uzak tutulmuştur.

Bir Arap tarihçi Yunan bilimlerinin Hristiyan bir ortamdaki durumunu şu sözlerle anlatır: "Antik Yunan döneminde ve Bizans İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında bilim gelişmeye devam etti. Her zaman büyük saygı gören ve ilgi odağı olan alimler ve filozoflar, fizik bilimleri ve insan bedeni ile aklın incelenmesiyle meşgul oldular. Ayrıca sayıların bilimi olan matematik, düzlemlerin ve biçimlerin ölçümüyle ilgilenen geometri, astronomi ya da gök cisimlerinin bilimi ve seslerin uyumunun sanatı olan müzik gibi dörtlü bilimlerle de meşgul oldular. Bilimler, saygı ve uluslararası itibar görüyorlardı. Sağlam ve görkemli bir kaide üzerinde oturuyorlardı ve Hristiyan dini Yunanlılar arasında ortaya çıktığında günden güne yükseliyorlardı. Bu, bilimin yapısı için ölümcül bir darbeydi. Yükseklerden aşağıya devrildi ve doktrinler yok oldu. Eski Yunanlıların yarattıkları yok edildi ve eskilerin dehasının ürünü olan keşifler çarpıtıldı ve şekli bozuldu." (Maçoudi, Les Prairies D'or, c.II, s.320)[12].

9 Tekraktus (τετρακτύς) veya tetrad, dört sıra halinde düzenlenmiş on noktadan oluşan üçgen bir şekildir: her satırda bir, iki, üç ve dört noktadır. Dördüncü üçgen sayısının geometrik gösterimidir. Mistik bir sembol olarak Pythagorasçılığın (Pisagorculuk) gizli ibadeti açısından çok önemliydi. Dört mevsim vardı ve bu sayı aynı zamanda gezegen hareketleri ve müzikle de ilişkilendiriliyordu. [ç.n]

10 Platon'un zamanından Orta Çağ'a kadar, quadrivium trivium'daki hazırlık çalışmasının ardından ikinci bir müfredat aşamasını oluşturan dört konu veya sanattan (aritmetik, geometri, müzik ve astronomi) oluşan bir gruptu. [ç.n]

11 Grigori Magistros (Գրիգոր Մագիստրոս) Ermeni prensi, dilbilimci, bilgin ve kamu görevlisidir. Pahlavuni ailesine mensup olmakla birlikte ruhban sınıfından değildir. Askeri komutan olan Vasak Pahlavuni'nin oğludur. Bizans İmparatorluğu Ani'yi ele geçirdikten sonra, Grigor Urfa bölgesinin doukası (valisi) olarak hizmet etmiştir. [ç.n]

12 İngilizce makalede parantez içindeki yazar ve eser ismi yanlış olarak Nasudi, Les Vrairies d'or, II, 320 şeklinde yazılmıştır. Yazar Fransızca tercümeyi kullandığı için parantez içinde eserin esas şekli tarafımızdan verilmiştir. Eserin kısmi çevirisi Türk diline sayın Ahsen Batur tarafından Mesudî, Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar) adıyla kazandırılmıştır. [ç.n]

Grigor Magistros'un bir mektubundan alınan aşağıdaki cüretkâr satırlar da aynı fikrin göstergesidir: "Her ne kadar balıkçıların[13] öğrencisi olsam da, Atinalıların bilimsel başarılarına ve Yunan bilgeliğine yabancı değilim, ancak inancımız bilgeliği gömdü." Grigor "Dörtlü bilimler" hakkında tamamen bilgi sahibiydi.

Bilimlerin bu umutsuz durumu, dokuzuncu yüzyılda yeniden canlanana kadar yüzyıllar boyunca sürdü. Yaşlı ağaç, önce bireysel çabalarla, daha sonra da devletin koruması altında yeni dallar vermeye başladı. Bu canlanmada, ilk bilim insanı ve ilk maecenas'ı[14] da (hami) Ermenilerdi.

II

Bizans tarihinin Ermeni devri, Makedonyalı Basileios ile değil, İmparator V. Leo ile başlar, dokuzuncu yüzyılın başlangıcı değil, ikinci kısmıdır. İmparator Leon'un öldürülmesiyle Ermenilerin etkisi zayıflamamıştır. Her açıdan kurbanından aşağı olan kekeme II. Mikhael Psellos[15], suçunu büyük başarılarla küçültebilecek bir adam değildi. Oğlu Theophilos babasından daha yetenekli ve zeki bir prensti ve çapkın oğlu Mikhael'den daha temkinli ve ihtiyatlıydı. Her halükârda, yetkin olmaktan çok küstahtı. Theophilos'un karısı Mamigonyan Prensesi Theodora'ydı. Baba tarafından amcası Manuel Mamigonyan, V. Leon döneminde Ermeni tümenlerinin Strategos'u (başkomutan) olmuş ve III. Mikhael'in ölümüne kadar imparatorluğun önde gelen askeri figürü olarak kalmaya devam etmiştir. Theodora'nın kız kardeşleri ve kocaları Arşavir Patrik ve Konstantin Bagutzik ile erkek kardeşleri Bardas[16] ve Petronas[17], Amorium Hanedanlığı döneminde en faal kişilerdi.

Bu, Mamigonyan Hanedanı'nın parlak dönemiydi. Bardas Mamigonyan o kadar başarılı olmuştu ki, Amorianların sonuncusu olan yeğeninin yasal halefi olarak sıraya girmişti ve kaderin gelişigüzel bir cilvesi onu imparatorluk tahtına

13 Burada balıkçı kelimesi Hıristiyanlığa bir göndermedir. Yunanca İkhtys "balık" anlamına gelen kelime. Kesişen iki yay parçası içeren bir sembolü tanımlamakta kullanılır, bu sembolün ismidir. Bir balığı andıran sembol, ilk Hristiyanlar tarafından kullanılan gizli bir semboldü. İkhtys belki de İsa'ya "insan balıkçısı" gibi bir gönderme yapmaktaydı veya Yunanca ΙΧΘΥΣ harflerinin (Iota Chi Theta Upsilon Sigma) oluşturduğu, Hristiyan inancının bir ifadesiydi "Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ" (Iēsous Christos Theou Huios Sōtēr: "İsa Mesih, Tanrı'nın Oğlu, Kurtarıcı"). [ç.n]

14 Gaius Maecenas Roma İmparatorluğu'nda yaşamış, İmparator Augustus'a arkadaşlık ve siyasi danışmanlık yapmış önemli bir şahsiyettir. Onun soyadından gelen *maecenas* deyimi Horatius ve Virgilius gibi önemli şairlere patronajlık yapmasından dolayı gelmektedir. [ç.n]

15 820-829 yılları arasında tahtta bulunmuş Bizans İmparatoru'dur. Konuşma güçlüğü çektiğinde dolayı kendisine Τραυλός [Traulos] yani kekeme lakabı takılmıştır. [ç.n]

16 Sayın Adontz makalesinde Vard şeklinde ismin Ermenice biçimini vermiştir. Ancak bu kişilerin isimleri kaynaklarda Yunanca şekliyle geçmektedir. Biz de Yunanca asıllarını vermeyi uygun gördük. Bardas (Βάρδας), Bizans soylusu ve yüksek dereceli bakan. [ç.n]

17 Petronas (Grekçe: Πετρωνᾶς) IX. yüzyılın ortalarında önemli bir Bizans generali ve önde gelen bir aristokratıdır. [ç.n]

çıkma fırsatından mahrum bırakmasaydı, yeni bir hanedanın temelini atmak üzereydi ve onu daha şanslı olan akrabası Büyük Basileios'a sunacaktı. Bilimlerin hamisi (Maecenas) haline gelen işte bu Bardas idi. Öğrenmeyi, bilimleri ve bilim adamlarını seven kültürlü bir adamdı. Onun bilimleri himayesi yalnızca kendi kişisel ilgisiyle sınırlı kalmamış, devleti de kapsamıştır. Devlet himayesinin ilk tezahürü Magnaura[18] adlı sarayda yeni bir üniversitenin açılması oldu. Düşmanları bile onun erdemlerini, öğrenim davasına yaptığı büyük ve paha biçilmez hizmetleri kabul etti. Yeni üniversitenin ilk başkanı, prens ailesinden gelen bir başka Ermeni olan Filozof Leon'du. Bardas'ın yakın arkadaşıydı ve büyük olasılıkla bilimsel kurumun gerçek sahibiydi. Bardas yeni girişimin direktörlüğünü ona emanet etti. Peki, Filozof Leon kimdir?

Çoğu zaman, çağdaş neslin hafızasında bile, özellikle Bizans'ta, ünlü karakterler efsanevi çizgilerle temsil edilir. Tüm bilimleri okumuş ve başka hiç kimsenin erişemeyeceği kadar derin bir bilgi birikimine sahip olmuştu. Felsefe ve kardeş bilimler, matematik, astronomi, geometri ve müzik onun için eşit derecede tanıdıktı. Entelektüel hazinelerini biriktirmiş ve doğuştan gelen zengin yetenekleri, yorulmak bilmeyen uygulaması ve inziva hayatı sayesinde bilimin zirvesine ulaşmıştı. Şehrin gürültüsünden uzakta, küçük ve yoksul bir evde inzivaya çekilmiş ve burada kendisine gelen herkese öğrenmek istedikleri her şeyi öğretmişti. Pek çok öğrencisi vardı. Bu öğrencilerden birinin etkisiyle büyük bilim adamı, o gizli hazine, yönetimin dikkatini çekti ve bu olay sonunda onu imparatorluk sarayına nakletti.

Leon'un geometri eğitimi almış öğrencilerinden biri generallerden birinin yanında sekreter olarak işe başladı. General, Araplarla savaşmaya gittiğinde sekreterini de yanında götürdü. Sekreter esir alındı ve sonunda ünlü bir Arap'a uşak olarak satıldı. O zamanlar Baş Emir, öğrenimi himaye etmesiyle tanınan Memun'du. Özellikle Yunan bilimlerini, bilhassa da geometriyi çok severdi. Bir keresinde, bir sohbet sırasında, esir hizmetçi efendisinden Emir'in bilimsel sorunlarla ilgilendiğini öğrendi ve hemen geometri bildiğini ve Emir'in alim öğretmenleriyle tanışmak istediğini açıkladı. Arap prensi bu haberi Memun'a götürmüş, Memun da bilgiye susamış olduğundan çocuğu hemen huzuruna çağırmış ve hakkında duyduklarının ne kadar doğru olduğunu sormuş. Halife şüpheciliğini gizlemedi ve açıkça göklerin altında öğretmenlerinden daha yetenekli alimlerin bulunmadığını iddia etti. Bu durum genç hizmetkârı o alimlerle tanışmak için daha da heveslendirdi. Emir onun isteğini kabul etti ve bir randevu ayarlandı. Arap alimleri üçgenler ve kareler çizdiler, Eukleídēs'in

18 Magnaura (Yunanca: Μαγναύρα, Muhtemelen Latince: Magna Aula, "Büyük Salon"), İstanbul'da bulunan büyük bir bina. [ç.n]

kurallarını sıraladılar ve alimlerin ciddiyetiyle, şuna şöyle denir, buna böyle denir diyerek uzun bir aksiyomlar listesi yaptılar. Ama neden böyle adlandırıldıklarını, anlamlarının ya da nedenlerinin ne olduğunu bilmiyorlardı. Aksiyomlardan üstünkörü bahsettiler ama özünü kavrayamadılar.

Yunanlı mahkûm, olayı akıl yürütemedikleri sürece bilgilerinin hatalı ya da kusurlu olduğunu hemen hissetti. Sonra da nedenlerini açıklamaya başladı. Hayretler içinde kalan alimler ona bu kadar bilgiyi nereden edindiğini ve Bizans'ta onun gibi çok sayıda ilim ehlinin olup olmadığını sordular. Mahkûm, diğer pek çokları gibi kendisinin de öğrenciler arasında sayıldığını ve hiçbir zaman gerçek öğretmenler arasında yer almadığını söyledi. Öğretmeninin kim olduğunu merak ediyorlardı. Hocasının hâlâ hayatta olan ve yoksulluk içinde yaşayan, halk tarafından bilinmeyen Filozof Leon olduğunu öğrendiklerinde şaşkınlıkları daha da arttı. Memun çok heyecanlandı ve hemen Leon'a aşağıdaki mektubu yazdı:

> "Biz ağacı meyvesinden, öğretmeni öğrencisinden tanıdık. Tüm felsefi derinliğine ve erdemli davranışlarına rağmen, yurttaşların tarafından bilinmiyorsun, bilginin ve bilgeliğinin meyvelerini toplamadın ve yurttaşların tarafından sana layık olan saygı ile ödüllendirilmedin, eğer istersen, gelip bize katılabilirsin ve bizi öğretilerinden yararlandırabilirsin. Eğer bu teklifi kabul eder ve bize gelirsen, tüm Sarekenos ulusu senin önünde boyunlarını bükecek, seni zenginliğe boğacak ve hiçbir ölümlüye nasip olmayan hediyelerle onurlandıracaklardır."

Memun mektubu Yunanlı hizmetkâra verdi, onu hediyelerle doldurdu ve mektubu öğretmenine ulaştırmasını emretti. Filozofu ülkesini terk etmeye ikna etmeyi başarırsa, daha yeni hediyeler ve hatta özgürlüğünü bile vaat etti.

Mahkûm imparatorluk şehrine geldi ve öğretmenini aradı. Onun aydınlık ve sıcak yüzünü gördüğünde parçalara ayrıldı, ağladı ve ona sarıldı, gözyaşlarıyla yüzünü, boynunu ve göğsünü ıslattı. Öğretmen onu tanımadı ve yabancının davranışına hayret ederek orada öylece durdu. Esaret altında geçirdiği yıllar görünüşünü değiştirmişti. Genç; adını, ne zaman ve nerede onun yanında okuduğunu tekrarladığında, filozof onu tanıdı. Genç, Emir'in mektubunu iletti, ancak Leon, hükümdarın mektubunun şüphe uyandırmasından ve hoş olmayan sonuçlara yol açmasından korkarak, büyük logothetes[19] olan Hadım Theoktistos'u[20] güvenine almanın akıllıca olacağını düşündü.

19 Makalede yazarın "logodet" şekliden verdiği bu unvanı orijinal şeklinde verdik. Logothetes (λογοθέτης) Orta ve geç Bizans İmparatorluğu'nda, bakan veya dışişleri bakanına eşdeğer üst düzey bir idari unvandır. [ç.n]

20 İngilizce Makalede bu ad Theogdest olarak verilmiştir. Biz çevirimizde orijinal şeklini kullanmayı tercih ettik. [ç.n]

Hadım Leon ile buluştu ve onun adına her şeyi İmparator Theophilos'a anlattı. İmparator konuyla ilgilendi, Leon'u yanına çağırdı, ona bir maaş bağladı ve Kırk Çocuk Kilisesi'nde ders vermesini emretti. Büyük filozof bu şekilde unutulmuşluğundan kurtuldu ve başkentin entelektüel ve resmi çevreleri arasında ün kazandı.

Davetinin başarısız olması üzerine Memun'un Leon'a bir mektup daha yazdığı ve bu mektupta bir dizi geometrik ve astronomik problem sunarak bunların çözümünü istediği de anlatılır. Leon tüm bu problemleri kapsamlı açıklamalarla yanıtlamış, bunlara bir dizi tahmin de eklemiş ve mektubu Emir'e göndermiştir. Emir, Leon'un karmaşık ve anlaşılması güç problemleri basit bir şekilde çözmesi karşısında hayrete düşmüş ve bu da onun eşsiz bilgeliğinin bir kanıtı olmuştur. Doğrudan imparatora yazarak ünlü alimin tekrar yanına çekmeye çalıştı:

"Dostluğumu kanıtlamak ve aynı zamanda öğrenciniz olmak için size şahsen gelmek istedim," diye yazdı Halife. "Ne var ki, Tanrı'nın bana verdiği yönetim ve sayısız tebaam ülkemden ayrılmamı imkânsız kılıyor. Bu nedenle, felsefe ve bilimde ün kazanmış bir adamı kısa bir süre için bana göndermenizi rica ediyorum. Gelsin ve öğretmenim olarak benimle birlikte yaşasın ve hem birinin hem de diğerinin aşığı olan bana bilgisini ve erdemini aktarsın. Dilinizi bilmediğim ve inancınıza yabancı olduğum için beni reddetmeyeceğinizden eminim. İyi ve asil dostlar arasında bu tür taleplere saygı duyulur, özellikle de talep eden benim gibi bir adamsa. Karşılığında size 2.000 litre altın teklif etmeye ve bağlayıcı bir barış anlaşması imzalamaya hazırım."

Tarihçi, "Memun, Leon'un gelişine ve popüleritesine büyük saygı duyuyordu" diye yazar. Ancak Theophilos Emir'in isteğini reddetti. Bizanslılara parlaklık kazandıran, merak ve saygı uyandıran bir hazineyi, yerli bir hediyeyi düşmana teslim etmenin akıllıca olmadığını düşündü. Patrik Hovhannes'e onu Selanik metropoliti olarak atamasını emrederek Leon'u yüceltti. Patrik, Leon'u akrabası olarak yakından tanıdığı için İmparator'un emrini yerine getirdi.

Eşsiz bir olay Leon'a Selanik'te büyük ün kazandırdı. Ülke yıllardır kuraklıkla boğuşuyordu. Halk büyük bir sefalet içindeydi ve kıtlıktan dolayı acı çekiyordu. Bazı astronomik gözlemleri takiben Leon, mahsulü garantilemek adına tohum ekimi için kesin mevsimi belirledi ve köylüler onun tavsiyesine uydu. Ortaya çıkan mahsuller tahminleri haklı çıkardı ve köylüler alim metropolitlerine övgüler yağdırdı.

Leon'un ünü o kadar yükseldi ki, birçokları için bir insanın tüm bilimlerde bu kadar mükemmelliğe nasıl ulaşabildiği bir muammaydı. Leon'un kendisi bu

sırrı yakın arkadaşlarından birine anlattı. Konstantinopolis'te gramer ve şiir, Antros Adası'nda belagat, felsefe ve matematik öğrenmişti. Burada, birlikte çalıştığı ama aradığını bulamadığı bilgili bir adamla tanıştı ve bilginin temel ilkelerini edindikten sonra oradan ayrıldı. Manastırdan manastıra her yeri dolaştı, buruşuk el yazmalarını karıştırdı ve onları eleştirel bir gözle inceledi. Önemli olduğunu düşündüğü şeyleri yanına aldı ve dağların zirvelerine çıktı, orada derin bir yalnızlık içinde topladığı kitapları dikkatle inceledi. Bilginin son kelimesine hâkim olduktan sonra başkente döndü ve öğrenmek isteyenler arasında tohumları yaymaya başladı.

Leon piskopos olana kadar bu işle meşgul oldu. Metropolitlik görevi üç yıl sürdükten sonra bilimsel ve pedagojik arayışlarına geri döndü. Magnaura saray okulunun müdürlüğüne atandı. Üç öğrencisinden Theogoros'a geometri, Theotikios'a astronomi ve Komitas'a gramer öğretti. Bardas onların hamisiydi, yardımlarında cömertti ve bilgiye olan sevgisi sınırsızdı. Okulu sık sık ziyaret eder ve öğrencileri teşvik eder, böylece "bilimlere kanat verirdi." Bilimler kanatlandı ve ileriye doğru süzüldü.

Bu hikâyenin bazı kısımlarının gerçek olmadığı açıktır. Her şeyden önce, Leon ve Memun'un tanışma koşullarının hikâyesi şüphelidir. Başka bir kaynağa göre, aracı 838'deki Amorium kuşatması sırasında kuşatılmış orduda bulunan Leon'un öğrencilerinden biriydi. Astronom olan bu öğrenci, canını kurtarmak için Arapların tarafına geçtikten sonra düşmana, kuşatmayı iki gün daha sürdürürlerse burayı ele geçirebileceklerini bildirir. Ve her şey böyle oldu. Amorium düştü, tanınmış ordunun bir kısmı katledildi ve diğer bir kısmı da Araplara esir düştü.

Hain, Araplara güvenerek hayatını büyük bir bedel karşılığında kurtardı. Filozof Leon hakkında Emir'e bilgi veren oydu. Emir, Theophilos'a bir mektup yazarak filozofun kendisine gelmesine izin vermesini istedi ve büyük hediyeler vaat etti ve mektubu esirlerden biri aracılığıyla Konstantinopolis'e gönderdi. Theophilos ancak o zaman kendi topraklarında büyük bir bilim adamının varlığından haberdar oldu ve onu Emir'e göndermek yerine Magrauna sarayında ihtiyaç duyduğu tüm olanaklarla birlikte öğretim görevlisi olarak atadı ve Leon daha sonra Selanik Metropoliti (Piskoposu) oldu.

Aynı hikâye başka bir tarihçi tarafından da kelimesi kelimesine tekrarlanır, sadece Leon'un Patrik Methodios tarafından Metropolit olarak atandığı eklenir (Pseudo-Symeon Logothetis 640[21]). Ancak bu son bilgi yanlıştır. Leon 843

21 Sayın Adontz makalesinde kaynağı "Vsendo Sym 640" şeklinde vermiştir. Doğrusu tarafımızca yazılmıştır. [ç.n]

yılında ikonoklastik hizbin liderlerinden biri olarak Metropolitlik tahtını kaybetmiştir. Metropolit olarak sadece üç yıl görev yaptığına göre, 839-840 yıllarında papazlığa atanmış olmalıdır. Methodios, 843 yılında aynı nedenle tahttan indirilen Patrik Hovhannes'in yerine geçmiş ve 843-847 yılları arasında 4 yıl boyunca tahtta kalmıştır. Leon'u takdis etmiş olamayacağı açıktır.

İlk kaynak Leon'un öğrencisinin yakalanma zamanı hakkında hiçbir şey söylemezken, ikincisi bunun 838'de Amorium kuşatması sırasında gerçekleştiğinden emindir. Bu durumda, tutsağın 833'te ölen Memun ile herhangi bir ilişkisi olamazdı. Ayrıca olayın, gördüğümüz gibi Leon'un nispeten genç olduğu ve gelecekteki görevine henüz tam olarak hazır olmadığı Memun'un zamanında gerçekleşmiş olması da mümkün değildir. Memun'un Leon'un hayatına müdahalesi, mektup yazması, hiçbir inanca ilham vermez ve tamamen uydurma olarak kabul edilmelidir. Efsanenin tek dayanağı ya da nedeni hiç kuşkusuz Memun'un bilimlerin büyük bir aşığı ve hamisi olmasıydı.

Belki de Bizans'ın belli bir bilimsel misyonu vardı. Araplar Yunan bilimine saygı duymaya alışkındı ve çeviriler yoluyla onu kendilerine mâl etmeye çalışıyorlardı. Öte yandan, gerçek arzları olmasa da öğrenmeye duydukları susuzluk Bizans entelektüel çevrelerinde bir yankı bulmuş olabilir. İki komşu ülkenin eğitim alanındaki çabaları az ya da çok doğaldı ve neredeyse tartışılmazdı. Büyük olasılıkla Leon ve Memun'un yazışmaları efsanesi bu gerçek üzerine kurulmuştur.

Leon'un biyografisinde yer alan, büyük bir yoksulluk içinde yaşadığı ve İmparatorluk sarayına kabul edilene kadar özel dersler vererek geçimini sağlamak zorunda kaldığı yönündeki kısımlara da şüpheyle yaklaşmalıyız. Bu pek olası değil, zira Leon sıradan bir aileden gelmiyordu. Biyografi yazarının (Cont. Th. 185: Anepsios Kedr.) tanıklık ettiği gibi, Patrik Hovhannes'in kuzeni Eksadelphos olduğunu söylemek yeterlidir. Hovhannes yeni gelen ya da yabancı biri değil, imparatorluk kentinin yerlisi ve soyundan gelen biriydi. Tanınmayan biri değildi, Morakartzam denilen soylu bir aileden geliyordu. (Cont. Th. 154).

Hovhannes'in Arşavir adında bir kardeşi vardı ve İmparator Theophilos tarafından Patrikios[22] rütbesine yükseltilmişti. Leon bu Arşavir'in oğlu ya da Hovhannes'in başka bir kardeşi olabilir mi?

22 Patrikios (Πατρίκιος), Latince Patrici, aslında antik Roma'da bir grup yönetici sınıf ailesiydi. VIII. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu'nda bu unvan, saray öncelik sırasına göre magistros ve anthypatos'tan sonra daha da düşürüldü. Ancak XII. yüzyıla kadar imparatorluk hiyerarşisindeki en yüksek unvanlardan biri olarak kaldı ve İmparatorluğun en önemli strategoslarına (eyalet valileri ve generaller, müttefikler) verildi. [ç.n]

Burada durup Patrik Hovhannes'in yaşamına ve faaliyetlerine bir göz atmalıyız; bu sadece Leon'un iç ortamını açıklığa kavuşturmak için değil, aynı zamanda Hovhannes'in kendisi de eğitimi ve bilimsel eğitimi ile seçkin bir şahsiyet olduğu için önemlidir.

III

Hovhannes, Ermeni V. Leon'un hükümdarlığı sırasında sahneye çıkmış ve onun kilise politikasında büyük bir rol oynamıştır. Tüm tarihçilerin muhalif kesime ait olması ve bu nedenle Hovhannes'e veya onun gibi düşünenlere karşı tarafsız olmamaları üzücüdür. Taraftarlarına övgüler yağdırmak ve muhaliflerine hakaretler yağdırmak kabul edilen kural olmuştur. Hovhannes'e karşı kullandıkları dil, onun hafife alınacak bir müdafi olmadığının yeterli kanıtıdır.

813 yılında Leon tahta çıktığında, 787 Konsili'nde reddedilen ikonoklazmı geri getirmeye kararlıydı ve yetenekli bir teorisyen bulmak için etrafına bakındı. Seçimi Hovhannes adında genç bir din adamı kazandı, engin bir bilgeliğe sahip olduğu için kendisine Grammatikos adı verildi. 814 yılında İmparator'un emriyle Hovhannes ön çalışmalara başladı. Yaklaşan konsil için veri toplaması gerekiyordu ve bu amaçla tüm imparatorluk kütüphaneleri onun emrindeydi. Başlıca kaynaklar 753 Konsili'nin kayıtlarıydı ve bu kayıtlar eski babaların resimlere karşı olan tüm önemli tanıklıklarını içeriyordu. Çalışmalar sarayda, düşman yazarların alaycı bir şekilde bahsettiği gibi, lüks bir masanın hiç eksik olmadığı özel bir odada sürdürülüyordu. (Vita Nicephori, ed. Boor, s.165).

Konsil gerçekleşti ve Patrik Nikephoros tahtını kaybetti. Yeni bir seçim yapılması gerekiyordu. Hovhannes, adaylar arasında olmasına rağmen, gençliği nedeniyle seçilmedi (Script, incert. 359). Hovhannes'in yakın arkadaşı, babası Mikhael, Anadolu eyaletlerinin imparatoru Koprónimos'un[23] ordusunda general (strategos) olan Melisseli Theodios Kassideras'tı. Hovhannes'in bir diğer iş birlikçisi ve üçüncü önemli figürü, önce gramer ve hukuk öğretmeni olan ve daha sonra Anton adıyla ruhban sınıfına giren, görevden alınmış bir rahibin oğlu olan Konstantinos Kassimat'tı.

Theodios, Patrik seçilen ilk kişiydi; onun ölümünden sonra yerine Anton geçti ve nihayet 832'de Hovhannes patriklik makamına oturdu. İmparator Mikhael,

23 Bizans İmparatoru V. Konstantinos (741-775) için kullanılan bir lakaptır. Koprónimos (Κοπρώνυμος) lakabı vaftiz edilirken kutsal suyun içine pislediği ve ikonoklazm hareketinin savunucusu olduğu için ikonofiller arasında 'gübreleyen' anlamında kendisine bu lakap verilmiştir. [ç.n]

selefinin Hovhannes'e karşı saygılı tutumunu sürdürdü, ikonoklazm konusundaki tutumunu her zaman takdir etti ve engin bilgisine her zaman saygı duydu. Ayrıca onu oğlu Theophilos'un öğretmeni olarak atadı. Theophilos'un en iyi niteliklerini, özellikle de sanat ve bilimlere olan sevgisini Hovhannes'e borçluyuz. Theophilos hocasını sevdi, onu Seneskal[24] olarak atadı ve daha sonra onu patriklik tahtına yükseltti.

Siyasi hayatta yer almak da Hovhannes'in kaderinde vardı. Theophilos tahta çıktığında Arap sarayına bir elçi göndermek istediğinde, bu görev için en uygun kişinin Hovhannes olduğunu düşündü. Siyaset ve devlet işlerinde çok bilgiliydi, güzel bir konuşmacı ve eşsiz bir tartışmacıydı. Bir Ermeni olarak Doğu gelenek ve göreneklerine aşinaydı ve belki de Arap diline yabancı değildi. Elçilik için daha iyi bir seçim yapılamazdı.

Hovhannes'in görevini ne kadar iyi yerine getirdiğini anlatmak amacımızın ötesindedir. Hovhannes'in Bağdat'tan beraberinde kraliyet sarayının bir taslağını getirdiğini ve İmparator'un buna dayanarak Brias'ta yeni bir saray yaptırdığını söylemek yeterlidir. Hovhannes'in planına göre binanın inşası ve denetimi Patrikos adlı bir mimara verildi. Yeni bina, stil ve süslemeler açısından plana o kadar benziyordu ki, orijinalinden ayırt edilmesi zordu. Theophilos mimarı Patrikios rütbesine yükselterek onurlandırdı (Cont. Th. 98).

Hovhannes Bağdat'a ikinci bir ziyarette bulunur ve bu kez bir barış anlaşması imzalama ve ünlü General Manuel Mamigonyan ile temasa geçerek onu ana vatandaki imparatorluk hizmetine dönmeye ikna etme göreviyle görevlendirilir (Gen. 63, Cont. Th. 119). Teophilos görevinden memnun kalır ve Anton öldüğünde, Hovhannes layık tek aday olarak patriklik tahtını devralır. 832'den 843'e kadar patriklik yaptı. Theophilos'un ölümünden sonra dul eşi İmparatoriçe Theodora, Logothetes Theoktistos'un entrikalarını dinleyerek ikonalara tapınmayı geri getirdi, ancak Patrik inançlarında sarsılmazdı ve tahtını terk etmeyi tercih etti. İstanbul Boğazı kıyısındaki Klideon adlı bir manastıra sürgüne gönderilmiş ve muhtemelen 860 yılında burada ölmüştür.

Hovhannes'in adı karşıtları tarafından lekelendi. İkonoklazmın bir savunucusu olarak, muhalifleri tarafından bir patriğin yüksek görevine yakışmayan her türlü suçla itham edilmiştir. Gerçekte, ikonoklazm taraftarları ve karşıtları arasında büyük bir fark yoktu. Tartışma, ikonalara saygı mı yoksa tapınma mı gösterilmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşıyordu ve mutlu bir orta yol bulmak hiç de zor değildi. Ancak din adamları tutkuları kışkırtmada ve nefret tohumları

24 Seneskal; bir kralın, prensin veya geçici bir lordun hizmetinde olan bir görevlidir. Farklı hizmetlerde bulunsa da Orta Çağ hanelerindeki kahyalardır. [ç.n]

ekmede ustadırlar, oysa bir nebze ihtiyat kötü niyetli dudakları kolayca dizginleyebilirdi.

Hovhannes, yukarıda da belirttiğimiz gibi, varlıklı bir ailenin oğlu, ünlü bir hanedanın soyundan geliyordu. İlk gençliğinden itibaren din adamı kıyafeti giymiş ve daha sonra her ikisi de saray kiliseleri arasında yer alan ve bu nedenle imparatorluk ruhban sınıfına dâhil olan Aziz Sarkis ve Bakkhos manastırlarında başrahip olmuştur (Gen. 83, Cont. Th. 154). Ailesinin zenginliği onun kapsamlı ve çok yönlü bir eğitim almasını sağlamıştı. Geleneksel adı Grammatikos'tu (Cont. Th. 32, Georg. 766, Sym. 635), bu da daha önce açıkladığımız gibi Grammatikos kelimesinin geniş bir anlamı olduğu kadar, çağdaş bilimlerin tüm kapsamına hâkim olduğu anlamına geliyordu. Körlükleri nedeniyle onda iyi bir şey görmeyi isteyerek reddeden en azılı düşmanları, onun üstün eğitimini ve entelektüel mükemmelliğini kabul etmekte tereddüt etmemişlerdir. Onu Mikhael Psellos'un gözdesi yapan logothetis'ini, entelektüel parlaklığını vurgularlar (Cont. Th. 154). Siyasetteki bilgeliğini, *politike entaksia*'nın, siyasi reformların anlamını bildiğini, cesur bir muhalif, usta bir polemikçi, bir sanat ustası olduğunu vurgularlar (Cont. Th. 96). Tarihçinin safsata olarak alay ettiği felsefe ve diyalektikte çok bilgiliydi ve bu nedenle, yaygın kilise çizgisine karşı çıkan tüm inatçı kilise inatçılarını akıllarını başlarına getirmek için ona getirdiler (Cont. Th. 102).

Yine de, dini ya da partizan tutkularına kapılan düşman tarihçiler onu Hovhannes değil, Hanness olarak adlandırdılar. Bu, Musa'yla rekabet eden Mısırlı büyücü rahibin adıydı (Tim. II, bölüm 3, 8). Hovhannes'in sıradan bir adam değil, bir büyücü olduğunu söylediler. Ayrıca, bu isimdeki Magus'a atıfta bulunarak ona Simovn da diyorlardı. Çocukluğundan beri şeytan tarafından ele geçirildiğine ve bir deli olduğuna inanmanızı istiyorlar. Ona sanki bir Kylilas'mış gibi Pot adı verildi (Scrip. Inc. 349, Kilzilas, Sym. 606), bu İbranice'de şeytanın bir habercisi ya da uydusu anlamına gelir. Lekanomanteia[25], pharmakeia[26] ve desekrayon[27] sanatlarıyla suçlanmıştır (Georg. 766, Sym. 606).

Ayrıca Hovhannes'in Arşavir adında bir kardeşi olduğunu ve şehrin dışında, Boğaz kıyısındaki Phokas Manastırı yakınlarında bir evi olduğunu anlatırlar.

25 Lekanomanteia [λεκανομαντεῖα], bir su kütlesine düşen bir nesnenin veya maddenin çıkardığı sesi veya etkiyi yorumlayarak kehanette bulunmadır. Genellikle değerli taşlar yaygın olarak kullanılmaktadır. [ç.n]

26 Büyücülük olarak tercüme edilen Yunanca kelime pharmakeia'dır [φαρμακεία] (eczane kelimesini buradan gelmektedir). 'Pharmakeia' büyücülüğü, büyüyü ve büyü sanatlarını anlatmak için de kullanır. [ç.n]

27 Kutsal bir şeye karşı hürtmetsizlik/saygısızlık göstermek [ç.n]

Burası, sütunlu bir avlusu olan, hamamları ve her türlü konforu bulunan, bir soylunun el emeğine yakışır muhteşem bir konaktı. Patrik Hovhannes geceleri konakladığı bu köşkü sık sık ziyaret ederdi. Burada, mahzende özel bir merdiveni ve kapısı olan özel bir laboratuvarı vardı, Hovhannes'in metresleri ve hatta bakire kızlarla kendini eğlencelere teslim ettiği bir tür saklanma yeriydi. Burada falcılıkla uğraşıyor, karaciğer muayenesi, lekanomanteia, nekromansi[28] ve spiritüalizm, yani ölülerin ruhlarını çağırma gibi çeşitli büyücülük yöntemlerine başvuruyorlardı. Diğer birçoklarının yanı sıra İmparator Theophilos da bu gizemli âlemlere katılmıştır (Cont. Th. 156-157).

Bu saçmalığa herhangi bir değer atfetmek büyüklük taslamak olur. Hovhannes tahttan indirilip yerine Piskopos Methodios geçtiğinde, Hovhannes bir kadınla aşk ilişkisi yaşamakla suçlanmıştır. Suçlayanların Hovhannes'in muhabirleri olduğu varsayılmaktadır. Methodios kendini yakışıksız bir sınava tabi tutarak aklandı. Giysilerini çıkardı ve kendisine atfedilen suçu işlemekten fiziksel olarak aciz olduğunu açıkça kanıtladı.

Eğer Hovhannes gerçekten aşk ilişkilerinden suçlu olsaydı, Methodios'un yandaşları onu bağışlamaz ve aynı hakareti düşmanlarının yüzüne haykırırdı. Ama böyle bir şey olmadı. Hovhanes'e atfedilen skandalların belirsiz olduğu ve dedikoducuların ve zehirli zihinlerin uydurmalarından başka bir şey olmadığı açıktır. Grammatikos ve Patrik Hovhannes'in büyücülük konusundaki ünü, doğudan, Mecusilerin ve Keldanilerin ülkesinden gelmesi ve bilge bir adam olmasıyla açıklanmalıdır. Hovhannes bir Ermeni'ydi, kardeşinin adı Arşavir'di ve bu kadarı onun Ermeni kökenini şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaya yeter. Babasının adı da aynı şekilde Ermenicedir. Hovhannes, Pankratios Skiastes'in oğluydu (Pseudo Sym. 606, De Leone Bardae'den alınmıştır, isimsiz bir yazar, s. 349).

Pankratios, Ermenice Bagrat isminin Yunanca biçimidir. Kim bu Bagrat ve Skiastes soyadı ne anlama geliyor? 792 yılında İmparator VI. Konstantinos Bulgarlara karşı sefere çıktığında, diğerlerinin yanı sıra Ermeni prensi Bardas, Ermeni eyaletlerinin strategosu (başkomutanı) ve geleceğin İmparatoru Ermeni Leon'un babası ve sahte peygamber ve astronom Pankratios adında biri ona eşlik ediyordu. Pankratios geleceği görme yeteneğine sahipti ve İmparator'un Bulgarlara karşı zafer kazanacağını öngörmüştü. Konstantinos arkadaşının kehanetine güvenerek savaş için gerekli hazırlıkları ihmal etti ve tedbirsiz ve dikkatsiz saldırısı sonucunda ezici bir yenilgiye uğradı. Kralları Kardam'ın[29]

28 Nekromansi [νεκρομαντία, nekromantía], ölmüş kişilerin ruhlarını, birçok nedenden dolayı, doğaüstü kötü güçlere karşı ruhsal koruma olarak çağırma olayına verilen addır. [ç.n]

29 Kardam [Кардам], 777-796 yılları arasında hüküm süren Tuna Bulgar Devleti hanıdır. [ç.n]

önderliğindeki Bulgarlar İmparator'un ordusunu katletti ve ölenler arasında Prens Bardas ve astronom Pankratios da vardı (Theoph. 6284).

Bu Pankratios, Ermeni Bagrat Hovhanness Grammatikos'un babasıydı. Dolayısıyla İmparator Leon ve Hovhannes'in yakınlığı sadece ideolojik akrabalıklarına değil, aynı zamanda yakın aile bağlarına da dayanıyordu. Aynı savaşta şehit düşen babaları, silah arkadaşları ve özellikle de Ermeniler olarak birbirlerine yabancı olamazlardı.

815 yılında Hovhannes'in patriklik tahtı için çok genç olduğu düşünülüyordu. Eğer o sırada 25-30 yaşları arasındaysa ki bu patriklik için hâlâ çok genç bir yaştır, 785-790 yılları arasında doğmuş olmalıdır ki bu da babası öldürüldüğünde henüz bebek olduğu anlamına gelir. Hovhannes'in babası Bagrat'a atfedilen Skiastes soyadı da aynı şekilde gök bilimci ve sözde kâhin Bagrat'a işaret etmektedir. Skiastes, Apollon'un soyadlarından biridir – eğer kelime Yunancadan başka bir şey değilse – ve Apollon için kâhin ya da geleceği tahmin etme yeteneğine sahip biri anlamında kullanılır. Bu anlamda Skiastes, Bagrat'a verilen unvan olan sözde kâhin anlamına gelir. Aynı isim ve aynı eş anlamlı soyadıdır – referansın aynı adama olduğu açıktır.

İlim adamları, özellikle de doğa bilimlerini takip edenler, sıklıkla bu alaycı yakıştırmalarla anılırdı. Hovhannes, Delphoi Tapınağı'nın kurucusu olan ve adı kâhinlikle eş anlamlı olan Trophonios'a[30] benzetilirdi. Sandabaren (Cont. Th. 156) şüphesiz bilimsel bir figürdü ve belki de Photios[31] ile dostluğunun nedeni buydu. O da mucize yaratan ve gelecekten haber veren biri olarak ün salmış ve Apollo ile karşılaştırılmıştır (Sym. 693-Georg. 846).

Hristiyanların gözünde Apollon sanatı bir tür büyücülüktü ve bu nedenle, bu sanatların atfedildiği bilim adamları, şeytanlarla gizli bağları olan büyücüler olarak görülüyordu. İblis Hullilas (ya da Huzilas) Hovhannes'in hamisiydi; Patrik Photios engin bilgisini Lebuphas adlı şeytandan almıştı (Sym. 672-3).

Bu niteliklere sahip olan kişinin, Kutsal Kitap'ın yanı sıra doğa bilimlerinde de bilgili, bilge bir adam olduğu rahatlıkla söylenebilir. Doğa bilimleri pagan mirası, şeytanın dışa vurumu olarak görülüyordu. Büyücülük ve falcılık yetenekleri de aynı şekilde şeytana aitti ve pagan bilimlerinin doğuşuydu.

30 Kelime "trepho" [τρέφω] beslemek kelimesinden türemiştir. Trophonios [Τροφώνιος] Yunanistan'ın Boeotia bölgesindeki Lebadaea'da zengin bir mitolojik geleneğe ve bir kehanet kültürüne sahip bir Yunan kahramanı, bir daimon veyahut bir Tanrı'ydı, ancak ne olduğu hiçbir zaman belirlenememiştir. [ç.n]

31 İngilizce makalede Phot olarak verilmiştir. İsmin orijinal şeklini kullanmayı tercih ettik. [ç.n]

Sözde peygamber olarak adlandırılan Bagrat, doğa bilimleriyle uğraşan bu bilim insanlarından biriydi. Bunun kanıtı da onun bir astronom olmasıydı. Bagrat'ın Skiastes Bagrat'tan başkası olmadığı ve Grammatikos Hovhannes'in babası olduğu varsayımı kabul edilirse, Hovhannes ve kardeşi Arşavir'in sadece soylu değil, aynı zamanda iyi eğitimli bir aileden geldikleri ortaya çıkar. Öğrenme aşkını babalarından miras almışlar ve onun yarattığı yakın çevreden bilginin ilk meyvelerini toplamışlardır. Görüldüğü gibi Arşavir'in Boğaz kıyısında, Hovhannes'in laboratuvarının bulunduğu Aziz Phokas Manastırı'nın yakınında bir yalısı vardı (Cont. Th. 156). Başka bir kaynağa göre, Hovhannes'in şehrin dışında Troulos adında bir konağı daha vardı ve burada şeytanlara kurbanlar sunuyor ve kehanetlerde bulunuyordu (Georg. 799, Sym. 635).

Bu tür olaylar Arşavir'in evinde gerçekleşmiştir ve görünüşe göre referans aynı yerdir. Belli ki Troulos, Arşavir'in Boğaz kıyısındaki yalısından başkası değildir. Troulos'un kubbe anlamına gelen troullos kelimesinden geldiği açıktır, bu da Arşavir'in evinin doğu tarzında kubbe şeklinde olduğunu göstermektedir. Ermeni Basileios'un daha sonra Arşavir'in evini satın aldığı ve tıpkı Phokas Manastırı'nı tamamen yenilediği gibi burayı da bir manastıra dönüştürdüğü söylenir (Cont. Th. 157). Öte yandan, Hovhannes'in evi Troulos, sanki farklı konaklarmış gibi, şeytanın yuvası olarak ıssız bırakılmıştır (Georg. 799, Sym. 635). Bununla birlikte, Konstantinos Porphyrogenitos'un Basileios'un binalarını sayarken, Phokas'ın yenilenmesinden bahsetmesine rağmen, Arşavir'in konağı hakkında hiçbir şey söylemediği gözlemlenmelidir (Vita Bas Cont. Th. 340). Dolayısıyla Basileios'un ünlü konağı gerçekten manastıra dönüştürdüğü kesin olarak söylenemez.

Patriklikten düştükten sonra, Hovhannes'in hayatı tamamen boştur. Tek bildiğimiz, Klideon Manastırı'na sürgüne gönderildiğinde bazı ikonaları tahrip ettiği ve bunun sonucunda İmparatoriçe Theodora'nın onu iki yüz darbe ile cezalandırarak Psika Manastırı'na sürgüne gönderdiğidir (Cont. Th. 151). Talihsiz kilise adamı ölümünden sonra bile rahat bırakılmamıştır. Ayyaş İmparator Mikhael'in[32], İkonoklast İmparator Konstantinos'un külleriyle birlikte cesedini mezardan çıkarttırdığı, bir at yarışı sirkinde papalık giysilerini çıkarttırdığı, cansız bedeni barbarca kırbaçlattığı ve sonra yaktırdığı söylenir (Georg. 834, Sym. 681).

Hata İmparator Mikhael'in değildi. Şüphesiz, ahlak timsali değildi, ancak dini konularda böylesine iğrenç bir eylemde bulunamayacak kadar fanatiklikten uzaktı. Arkasında Hovhannes'in ikonaya tapınan ama Mesih'in ruhunu

32 III. Mikhael Bizanslı tarihçiler tarafından ὁ Μέθυσος [Ho Methysos] yani ayyaş lakabını almıştır. [ç.n]

tamamen unutmuş olan amansız düşmanları vardı. Sadece bu basit olay bile onların ne kadar ahlaki bir canavarlık içinde olduklarının yeterli bir kanıtıdır. Tüm bunlardan sonra, onların Hovhannes'in adını çevreleyen aptalca ve kötü niyetli iftiraları değersizdir.

Mikhael 867 yılında öldürülmüştür. Buradan çıkan sonuç, Hovhanness'in ölümünün daha önce gerçekleşmiş olması gerektiğidir. Mikhael cesedini mezardan çıkardığında henüz ölmüş olduğu söylenemez. Aynı zamanda 775 yılında ölmüş olan Konstantin Koprónimos 'un cesedine de saygısızlık etmiştir. Büyük olasılıkla Hovhannes'in ölümü Arşavir'in laboratuvarının bulunduğu konağın satışıyla eş zamanlıdır. Konak Basileios tarafından Parakoimomenos[33] (Baş Kâhya) iken satın alınmıştı. Bu rütbeye 858-9'da Bardas'ın hayatına kastetmesi sonucunda yükselmişti. Hovhannes'in ölümü ve konağın satışı bu tarihten sonra ve 858-9'dan önce olmalıdır. Şimdi Filozof Leon'a dönelim.

IV

Leon, Grammatikos Hovhannes'in kuzeniydi (Cont. Th. 185) ve bu nedenle Astrolog Bagrat'ın torunuydu. Hovhannes'in kardeşi, ünlü konağın sahibi olan Patrikios Arşavir'di. Leo onun oğlu ya da tarihçiler tarafından adı belirtilmeyen başka bir kardeşin oğlu olabilir mi?

Bagrat adı, hiç şüphesiz gökbilimcinin ait olduğu Bagratuni ailesinin özel mülkiyetidir. Arşavir ismi de Kamsarakan ailesinin karakteristik özelliğidir. Eğer Bagrat'ın oğlu Arşavir adını taşıyorsa, bunun açıklaması anne soyunda aranmalıdır. Bagrat'ın karısı belli ki Kamsarakanlardandı.

802'de Bizans tahtını ele geçirmeye çalışan monostrategos[34] Bardas'tan sonra, aynı yıl Arşavir adında başka bir Ermeni de aynı girişimde bulundu. Bu kişi bir Patrikios ve makam sahibi bir Quaestor'du[35]. Kızı Theodora Ermeni Leon'un eşiydi. Bagrat'ın Arşavir hanedanıyla aile bağları olması ihtimal dışı değildir ve bu durum Arşavir isminin Bagrat'ın oğluna geçmesini açıklayabilir. Arayışçı Arşavir, 785 yılında Domestikos ton Skholon[36] [Generalissimus]

33 Parakoimōmenos (παρακοιμώμενος), kelime anlamı [imparatorun odasının] yanında uyuyandır. Bizans saray görevidir. Genellikle hadımlar için ayrılmıştır. [ç.n]

34 Ordu komutanı olan Strategos (στρατηγός) kelimesine ek olarak nadiren kullanılan alternatif bir terim olan monostratigos (μονοστράτηγος) tek-komutan anlamına gelir. [ç.n]

35 Quaestor makamı Roma'da devlet hazinesinden, cezaî işlerden ve finansal işleri denetlemekten sorumlu, seçilmiş devlet memurlarına aittir. Bu makam Bizans'ta biraz değişikliğe uğramıştır. Bizans'ta Yunanca şekli Kuaisitor [κυαισίτωρ] olan makam, polis ve yargı yetkileri verilen ve ayrıca imparatorluk başkentine yeni gelenlerin denetimiyle görevlendirilirdi. [ç.n]

36 Domestikos ton Skholon [δομέστικος τῶν σχολῶν] Bizans İmparatorluğu'nda kıdemli bir askeri makamdır. VIII. yüzyıldan ve XIV. yüzyıla kadar kullanılmıştır. IX. yüzyılda bu unvanı taşıyan kişiler Bizans ordusunun başkomutanıydı. [ç.n]

Bagarat ve Tacat Andzevatzi ile birlikte savaşta ölen Nerseh Kamsarakan'ın yakın bir akrabasının oğlu olabilir. Sonuncusu Boukellarion[37] eyaletinin generaliydi ve İmparatoriçe İrene'nin entrikalarından kaçarak 782'de Araplara sığınmış ve diğer iki Ermeni prensiyle birlikte Hunlara ve Kazaklara karşı savaşmış, üçü de 785 yazında Derbent Savaşı'nda ölmüştü (Tarihçi Ghevond (Leon), s.160-161).

Quaestor Arşavir ve Astronom Bagrat'ın bu prenslerin, Nerseh Kamsarakan ve Domestikon ton Skholon Bagarat'ın oğulları olduğunu düşünüyoruz. Bagrat'ın, Arşavir'in damadı ve İmparator V. Leon'un babası olan Patrikios Bardas ile birlikte Bulgar cephesinde öldürüldüğü hatırlanacaktır.

Bardas, Ardzıruni ailesinin bir üyesiydi. Görünüşe göre bu üç hane, Kamsarakanlar, Bagratuntlar ve Ardzıruniler aile bağlarıyla birbirine bağlıydı. Bagrat'ın oğlunun adının neden Arşavir olduğunu ancak bu şekilde açıklayabiliriz. Bagrat'ın torunu Filozof Leon'un adını İmparator V. Leon'a borçlu olması oldukça olasıdır. Leon'un Arşavir'in oğlu olup olmadığı ya da Grammatikos Hovhannes'in Filozof Leon'un babası olan ikinci bir kardeşi olup olmadığı kesin olarak söylenemez.

Bu Arşavir, İmparatoriçe Theodora'nın kız kardeşi Kalomaria'nın kocası ve dolayısıyla Mamigonyanların damadı olan soydaşı Patrikios ile karıştırılmamalıdır. Hadım Theoktistos'un 856'da öldürüldüğü sırada Kalomaria kız kardeşiyle birlikte sarayda yaşıyordu ve Theoktistos'a karşı entrikalarında kardeşi Bardas'ın suç ortağıydı. Görünüşe göre o sırada Kalomaria kocasını kaybetmiş ve dul bir kadın olarak imparatorluk sarayında kız kardeşinin yanına sığınmıştı. Bu arada Basileios Parakoimomenos olduğunda Hovhannes'in kardeşi Arşavir hâlâ hayattaydı. Bu görevi 858-9 yıllarında Theoktistos 'un öldürülmesinden (Bardas'ın girişimi) sonra kazanmıştır ki bu da Kalomaria'nın kocası ve Hovhannes'in kardeşi olan iki Arşavir'in iki farklı kişi olduğunu kanıtlamaktadır. İlki, Quaestor Arşavir'in oğlu, torunu ya da yakın bir akrabası olabilirdi. Prens aileleri, kökenlerini belirttikleri sürece hanedan isimlerini muhafaza etme hakkına sahipti.

Hovhanness ve Quaestor Arşavir'in kız kardeşinin torunları olabileceği kabul edildiğinde, V. Leon'un anne tarafından teyzenin kocası olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, Hovhannes ile İmparator Leon arasındaki dostluk, sadece ikonaya tapınma konusundaki ideolojik uyumları açısından değil, aynı zamanda aile akrabalıkları açısından da anlaşılabilir hale gelmektedir.

37 Kuzey Anadolu'da Bizans İmparatorluğu themasıdır. VIII. yüzyıl ortasında antik Paphlagonya bölgesinin büyük kısmı ile Galatia ve Phrigya'nın bazı bölgelerinden oluşturulmuştur. [ç.n]

Hovhannes'in son derece soylu bir aileden geldiği söylenir (Cont. Th. 254). Eğer tahmin ettiğimiz gibi gerçekten Quaestor Arşavir'in akrabasıysa, bunun nasıl doğru olduğunu anlayabiliriz, çünkü Quaestor Arşavir sıradan bir kişi değil, nüfuzlu bir senatör ve taht adayıydı. Quaestor'luk makamı Yunan ve Latin dillerine hâkim olmayı, yüksek edebi yeteneği ve kapsamlı bir hukuk bilgisini gerektiriyordu.

Filozof Leon, Astronom Bagrat'ın kültürlü ve bilgili ailesine mensuptu. Hovhannes Grammatikos ve Quaestor Arşavir, kelimenin tam anlamıyla ünlü bir evin oğullarıdır. Quaestor Arşavir ve Bagrat ile olan sözde ilişkisi göz ardı edilse bile, Hovhannes ve Arşavir'in edebi dönemine bakılırsa, entelektüel bir buluşma yeri olan Troulos konağı, yeğenleri Leon'un en elverişli koşullar altında yetiştiğini kesin olarak iddia etmek için yeterli olacaktır. Çocukluğundan itibaren iyi bir eğitimin tüm olanaklarına sahipti. Yoksulluktan söz edilemezdi. Leon'un yoksulluk içinde yaşadığı, ders vererek geçimini sağlamak zorunda kaldığı ya da biyografi yazarının söylediği gibi bilinmezlik içinde yaşadığı, gerçeklerle hiçbir şekilde örtüşmemektedir. Leon'un büyüdüğü Troulos malikânesinin atmosferi yoksulluktan ya da bilinmezlikten çok uzaktı. Sadece maddi varlıklar açısından eksik değildi, aksine, sahip olduğu cömertliğin sağladığı avantajlar sayesinde, el yazması koleksiyonlarını incelemek ve öğrenme susuzluğunu gidermek için Andros'a kadar uzak merkezlere seyahat edebiliyordu. Başkentte, hiç şüphesiz engin bilgisinden dolayı Grammatikos olarak anılan amcasından daha az yetenekli olmayan bir öğretmenin yanında gramer, şiir ve retorik eğitimi almıştı. Daha sonra eğitimini tamamlamak için özel başvurularla çok seyahat etti. Biyografi yazarının bizim için çizdiği yoksulluk ve bilinmezlik tablosu, tarihsel temelden tamamen yoksun, efsanevi bir süslemeden ibarettir.

Leon'un Selanik metropoliti yapan şey, görünüşe göre bu görev için çok gençken, evdeki cömertliğiydi. Eğer amcası 815'te patrik olacak kadar yaşlı değilse, o zaman 25-30 yaşlarında olmalıydı. Bu nedenle 815 yılında Leon bir bebek olmalıydı, çünkü 840 yılında metropolit olduğunda ancak 30 yaşındaydı. Biyografi yazarının, Leon'un Memun ile yazıştığı ve o sırada Memun'un izbe bir kulübede ders verdiği efsanesi de aynı şekilde gerçeklere aykırıdır. Memun 833 yılında ölmüştür, Leon ise 810 yılından önce doğmuş olamaz. Dolayısıyla, Memun'un zamanında henüz bir delikanlıydı ve ne ders verebilir ne de onunla yazışabilirdi.

Leon'un bilimsel ve pedagojik faaliyetleri büyük olasılıkla 843 yılında metropolitlik görevinden ayrılmasından sonra başlamıştır. O dönemde Bardas, veliaht prens Mikhael'in üç mütevellisinden biri olmasına rağmen, yine de siyasi işlerde etkili değildi. Logothetes olarak Hadım Theoktistos, İmparatoriçe

Theodora'nın güvenini kazanmış ve Bardas'ın devlet işlerindeki etkisini etkisiz hale getirmişti. Bardas, faaliyetlerini eğitim çalışmalarıyla sınırlamak zorunda kalmıştı. Harici ya da seküler bilimler olarak adlandırılan bilimleri yeniden canlandırmaya büyük özen gösterdi (Cont. Th. 185). Bu amaçla, ilk önce Kırk Çocuk Kilisesi'nde ve daha sonra Magnaura Sarayı'na yerleştirerek Filozof Leon'un sorumluluğuna verdi.

Leon'un keşfi, biyografi yazarının bizi inandırmak istediği gibi Theophilos'un zamanında gerçekleşmiş olamaz. Theoktistos'un onun ilk hamisi olduğu iddiası da aynı derecede hatalıdır (Cont. Th. 189). Biyografi yazarı Bardas'ın dostu değildir. Basileios'un taraftarıdır ve Konstantinos Porphyrogenitos'tan esinlenmiştir. Bardas'ın adını küçültme dürtüsüyle Theoktistos'u, Leon'un hamisi yapar ve Leon'un Kırk Çocuk Okulu'na hoca olarak atanmasını ona atfeder. Kronolojik olarak Theoktistos, Leon'u Theophilos zamanında himaye etmiş olamaz. Dini politikadaki değişiklik nedeniyle Theophilos'tan sonra da onu himaye edemezdi. Leon 843 yılında ikonaya tapınmanın zaferi sonucunda metropolitlik tahtını kaybetmiştir. Theoktistos da yeni politikanın ruhu olduğu için, fanatik hadımın düşmüş hasmını başka bir kariyerde desteklemiş olması düşünülemez. Aynı koşullar altında tahtını kaybeden Patrik Hovhannes örneği, yeğeni Leon'a daha büyük bir hoşgörü ya da merhametle davranılacağı düşüncesini ortadan kaldırır.

Bardas, 843'ten sonra Leon'un bilimsel ve pedagojik faaliyetlerinde patronajı (maecenas/hami) idi. Leon'un Kırk Çocuk okulunda ders verdiği doğruysa, bu da Bardas'ın himayesine atfedilmelidir. Tarihçi, Magnaura[38] Üniversitesi'nin açılış tarihini 843 olarak belirtmektedir (Cont. Th.192). Ve Leon'un bu tarihten önce ders vermiş olmasının tarihsel olarak imkânsız olduğunu gördüğümüz için, derslerine bu tarihten itibaren Kırk Çocuk Okulu'nda başlayıp, dersleri 856 ile 866 yılları arasında Bardas'ın vesayeti altında Magnaura'da vermek daha uygun olacaktır. Bu on yıl boyunca Bardas, hükümetin tam kontrolünü elinde tuttu ve imparatorluğu yeğeni Mikhael adına yönetti ve Leon'un bir eğitimci olarak faaliyeti bu dönemde parlak boyutlara ulaştı. Yakın arkadaşları geometri, astronomi ve edebiyat dersleri veren Theodore, Theodekios ve Komitas'tı. Bunlar Leon'un öğrencileriydi, muhtemelen Kırk Çocuk Okulu'ndan mezunlardı.

Leon okulun müdürüydü. Ne yazık ki yazılarından bize hiçbir şey ulaşmadı. Ancak öğretilerinin yönü ve ruhu hakkında çok açık bir fikir, ona karşı yazılan hicivli bir yazıyla bize aktarılmıştır. Bu taşlamanın yazarı, Leon'un

38 Sayın Adontz makalesinde Magravna olarak yazmıştır. Doğrusu Magnaura [Μαγναύρα] olacaktır. 843 yılında İmparatoriçe Theodora'nın kardeşi Bardas [Βάρδας] tarafından Magnaura Sarayı'nın içinde kurulmuştur. [ç.n]

öğrencilerinden biri olan, ustasının dibinde edindiği bilgilerle hayal kırıklığına uğrayan ve ölümünden sonra öğretilerindeki Hristiyanlık karşıtı ruhun maskesini düşürmeye cesaret eden Konstantinos adında bir kişiden başkası değildir. Metnin başlığı "Öğrencisi Konstantinos tarafından Muhalif Filozof Leon'a," ve Homerik üslupla yazılmıştır. Aşağıda tüm metnin birebir çevirisi yer almaktadır:

1
Kadim insanların sakladığı bilgi kaynağı sınırsızdır
İncelemelerinde her türlü hikmetle ilgili açıklamalarda bulunmuşlardır.
Tuzlu suyu içtiğinde ruhun kayboldu,
Ve kötülük denizinde yuvarlandığında,
Ey zalim!
Hristiyanlığın kutsal havzasında vaftiz olduktan sonra,
Kutsal ve yüce inancı terk ettin,
Ey sefil.
Korkunç ve yüce gizemi,
Kutsal Yazıların en güçlü mucizesini inkâr ederek,
Helen[39] iğrençliğinin korkunç uçurumuna yuvarlandın
Ve ruh yiyen canavarlar tarafından yutuldun,
Ey Leon.
Sana acımayacak, düşüşün için yas tutmayacak,
Geldiğin bu durumu görünce ağlamayacak ruh kimdir?
Yorgun ayakların artık o kayaya yaslanıp,
Sağlam ve düz adımlarla yolda yürüyemez.
Ve kutsal Teslis'i terk ettin,
Şimdi sahte tanrılar diyarına tapınıyorsun. Ey aptal.
2
Kulak verin, ey insan soyu, Mesih'in ünlü halkı,
Bu adamın sapkınlığından haberiniz yok;
Zeus onun tanrısı, karısı Hera,
Zeus bakire yatakların sevgilisi.
Zeus ve bir sürü göksel varlık,

39 Bizans döneminde Helen kullanımı Yunan ırkını belirtmekten ziyade Pagan dönemine vurgu için kullanılır. [ç.n]

Ünlü Melisse doğumlu Homeros'un saydığı gibi[40].
Gelin o zaman, siz soylu yoldaşlar,
Hep birlikte yüzüne karşı söyleyelim:
Defolun kötü kafalılar, inin karanlık Hades'e,
Yok olsun bilgeliğiniz, sefaletiniz ve kötülüğünüzle birlikte,
Gidin ve Tartaros'ta[41] Phlegethon'a[42] katılın, Khrysippos[43] ve Sokrates'lere katılın,
Perikles'ler[44], Platon'lar, Aristoteles'ler ve Epikourosçular,
Ve senin dostların Eukleides'ler ve astronom Ptolemaios'lar,
Bilgeliğin kraliçesi, Homeros'un ilham perisi,
Hesiod'lar ve Arat'lar[45].

3

Sonsuz ateşle kuşatılmaya layıksın,
Sevdiğin ve kâhinler dediğin harika arkadaşlarınla birlikte,
Ve onların gizli hileleriyle iş birliği yapıyorsun.
Bütün bunlarla, ben Konstantinos, senin Kalliope'nin[46] sütüyle beslendim,
Bilgelik biriktirdim,
Ve kalplerinin sırrını inceledim,
Anladım ve gizli kötülüğünü açığa çıkardım.
(Migne, P.G. 107 C. LXI[47])

40 Şiirin orijinalinde "Οἷά τε ὠκείνου φησὶ Μελητιάδης [Oia te hokeinou fesi Meletiades] şeklinde geçer. Homeros Melisegenes [Μελησιγενής] yani Meles'in oğlu sıfatı ile de anılır. Meles destanlarda bir Çay/Dere olarak geçmektedir. [ç.n]

41 Tartaros [Τάρταρος] Yunan mitolojisinde hem bir Tanrı hem de yer altında bir yer adıdır. Meşhur Yunan şairi Hesiodos'a göre tunç bir örsün cennetten dünyaya düşmesi dokuz gün almaktadır. Şaire göre örs, bir dokuz gün daha sonra Tartaros'a ulaşır. İlyada'da Zeus'un söylemiyle Tartaros'un Hades'e olan uzaklığı dünyanın cennete uzaklığı kadardır. Ayrıca Yunan mitolojisine göre ölüler diyarıdır. Katiller, günahkârlar, tanrılara karşı çıkmış olanlar ve bunun gibileri yer altının en dipteki katmanı olan Tartaros'a mahkûm edilir. Tartaros'a hükmeden kişi Hades'tir. [ç.n]

42 Sayın Adontz bu kelimeyi Periplegethon şeklinde yazmıştır. Doğrusu Phlegethon [Φλεγέθων]'dur. Phlegethon, Ölüler Diyarı'ndaki nehirlerden biridir. Kokytos ile birleşerek, Akheron'u meydana getirir. İki nehrin birleştiği yerde, söylendiğine göre, büyük bir şelale vardı. Bu nehrin Yunanlılar tarafından yakmak anlamına gelen fiille ilişkilendirilen adı, onun bir ateş nehri olduğu fikrini akla getiriyordu. Bu nedenle, ona bazen Pyriphlegethon (Ateş Phlegeton) da deniliyordu. [ç.n]

43 Solili Khrysippos [Χρύσιππος ὁ Σολεύς], Yunan Stoacı bir filozoftur. [ç.n]

44 Perikles [Περικλῆς], Atina'nın Altın Çağı sırasında yaşamış Yunan politikacı ve generaldir. [ç.n]

45 Aratos [Ἄρατος], Antik Çağ'da yaşamış Stoacı filozof, şair, matematikçi ve astronomdur. [ç.n]

46 Kalliope [Καλλιόπη], Yunan mitolojisindeki müzlerden (ilham perileri) biri. Yunanca "Καλλιοπε" – "güzel sesli" kelimesinden gelmektedir. Müzlerin en büyüğü ve en zekisidir. [ç.n]

47 İngilizce çeviri metinle orijinal metni kıyaslayarak bir çeviri yaptık. [ç.n]

Nankör öğrencinin yazısı, yazarın amaçladığının tam tersi bir amaca hizmet etmektedir. Leon'un ve üniversitesinin bilimsel ruhuna dair bize bundan daha anlamlı kanıtlar sunamazdı. Bu bir hiciv değil, Leon'un özgür ve zincirlerinden kurtulmuş düşüncesinin en iyi kanıtıdır.

Her şeyden önce, sadece Homeros ve Hesiodos'un değil, aynı zamanda inceleme konusu yapılan Sokrates, Platon, Aristoteles, Epikouros ve Prokles gibi önemli felsefi okulların kurucularının neredeyse tamamının dâhil olduğu, klasik edebiyatın yüksek bir konuma sahip olduğu derslerin geniş çevresi dikkate değerdir. Eukleides ve Ptolemaios'un özellikle Leon'un arkadaşları olarak belirtilmesi onun geometri ve astronomi konusundaki uzmanlığını gösterir.

Öğretim, dini ön yargılardan arınmış, liberal fikirli bir ruhla veriliyordu; bu, özellikle Hristiyanlık ruhuyla aşılanmış olanlar açısından genel izlenimi açıklıyor ki, öğretim görevlisi pagan bakış açısına sempati duyuyordu, oysa gerçek şu ki, onlar incelenen konulara din filozofları olarak değil, yalnızca bilim adamları olarak yaklaşıyorlardı. Konstantinos'un ifşa ettiği şeyler yaralı bir kendini beğenmişliğin patlaması ya da bir öğrencinin nefreti değildir. Onun şikâyeti kişisel değil, halkın belirli bir kesiminin mizacının ifadesidir. O dönemde Yunan bilimleri, tam olarak söylemek gerekirse, iğrenç ya da korkulacak ve sakınılacak bir şey olarak görülüyordu. İnsanlar Hristiyanlığın temellerini sarstıklarını sanıyorlardı ve aslında gerçek inananları utandırıyorlardı. Leon'un Zeus'a ve gökteki benzerlerine taptığı suçlaması elbette ki bir abartıydı. Bu suçlamanın asıl özü, Leon'un Hristiyan inancını kendi varsayımı veya başlangıç noktası olarak almamış olmasıdır.

Konstantinos'un yazılarına ilk bakışta onun hicvinin Leon'u değil de ünlü âlim hakkındaki görüşleri farklı ve çelişkili olan kişileri hedef aldığı izlenimi oluşuyor, ancak aynı yazarın aynı konu üzerine ikinci bir yazısı, onun gerçek anlamda Leon'u hedef aldığı konusunda şüpheye yer bırakmıyor. Bazı çevrelerin Konstantinos'un suçlamasını oldukça ciddi bulduğu anlaşılıyor. Öğrenciyi manevi ebeveynine karşı nankörlüğünden dolayı kınadılar ve öğrenci buna şu başlıklı yeni bir yazıyla yanıt vermek zorunda kaldı: "Filozof Leon'un İsa'ya İnandığı ve Helen Kâfir Tanrılarını Lanetlediği Savunması."

Bu başlık özgün olamaz çünkü içeriğiyle bariz bir farklılık içindedir. Başlığın yazarının düşündüğü gibi, şüphesiz dikkatsiz okumanın bir sonucu olarak, kendisini Konstantinos'a karşı savunan Leon değildi. Kendisine yönelik hoşnutsuzluğu hatırlayan, öğretmenine yeniden saldırmaya ve suçlamalarında temelde haklı olduğunu kanıtlamaya başlayan aynı Konstantinos'tur. Konstantinos şunu yazıyor:

> "Birçok kişi beni kötü sözlerle kınadı ve şöyle diyerek benimle alay etti: 'Ne yazı ama! Aldığınız eğitimin karşılığında ne kadar onurlu bir ödül! İkinci baban olan ona iyi para verdin, ey yiğit. Sana verdiği eğitimin karşılığında, onun için ebedi bir anıt diktin ve onu aptal, kâfir ve mürtet olarak nitelendirdin.' Diğerleri belki de sağlam temelimden habersiz oldukları için beni suçladılar. Sözlerimin, merhum öğretmenime saldırmam için bana rüşvet veren kötü niyetli düşmanlar tarafından dikte edilen yalanlar olduğunu söylemeye cüret ettiler. Olabildiğince onların saçmalıklarını dinliyorum, sabırla katlanıyorum." (Migne, P.G. 107, c. 660).

Konstantinos daha sonra saldırıya döner. Yunan bilimlerine ve pagan dünyasına karşı tavrını kapsamlı bir şekilde açıklıyor. "Tanrı'nın sözünün gerçeğin tek kaynağı olduğunu, Mesih'in tanık olduğunu" ilan eder. Hakikati inkâr edenleri ve "bir arada kutsal Teslis'e" tapmayanları lanetliyor. Yazısını şu anlamlı sözlerle bitiriyor: "Şu andan itibaren güzel konuşmayı sevmemin ve beni ilahi sütle besleyen saygıdeğer Piskopos Photios'u öğretmenim olarak seçmemin nedeni budur."

Leon ve Photios mükemmel bir tezat oluşturuyor. Leon Yunan bilimlerinin, Photios ise Hristiyanlığın temsilcisiydi. Öte yandan ünlü kütüphanenin kurucusu Photios'un büyük bir klasik edebiyat aşığı olduğunu biliyoruz. İkisi arasındaki tezat, Leon'un sözde Yunan dörtlü bilimlerde uzman olması, Photios'un ise tarihi eserlerde uzmanlaşmış olmasıdır. Dolayısıyla ikisi arasındaki anlaşmazlığın özü klasik edebiyat değil, yalnızca doğa bilimleri olabilirdi. Bu bilimlerin Kutsal Yazıların birçok noktasıyla çeliştiğine inanılıyordu. Bizans döneminde Yunan edebiyatı varla yok arasında bir araştırma konusuydu. Reddedilen ya da göz ardı edilen şey, sözde dörtlü bilimlerdi ve dini çevrelerde şikâyetlere yol açan da onların yeniden canlandırılmasıydı ve Leon'un önemi tam da burada merkeze alınıyor.

Konstantinos'un referansına göre, nankör öğrenci ona karşı ayaklandığında Leon'un zaten ölmüş olduğu açıktır. Leon'un kesin ölüm yılı bilinmemekle birlikte, Basileios'un erkinin ilk yıllarında hayatta olduğunu biliyoruz. Büyük olasılıkla Basileios'tan sonra pek fazla yaşamadı. Basileios zamanında, 40 gün 40 gece süren Polyektos Yortusu sırasında başkentte büyük bir deprem meydana gelmiş ve Sigma denilen Meryem Ana Kilisesi de dâhil olmak üzere pek çok kilise yıkılmıştı. Filozof Leon'un deprem sırasında Sigma kilisesinde olduğu rivayet edilir. Hemen ibadet edenleri kiliseden çıkmaları konusunda uyardı ama onlar onu dinlemediler ve hepsi telef oldu. Ancak Leon, diğer iki kişiyle birlikte sütunlardan birinin altına sığındı ve kurtarıldı (Georg. 840, Sym.688).

Polyektos Yortusu 9 Ocak'ta kutlanır. Deprem, 870 yılında, Basileios'un saltanatının üçüncü yılında meydana geldi (Sym. 688'e göre, güvenilir olmamakla birlikte, bu olayda doğru gibi görünmektedir). Bu hikâye kolaylıkla ters anlamda da alınabilir, yani Leon'un diğer ibadet edenlerle birlikte kilisede öldüğü anlamına gelir. Leon'un kendisi geride kalırken diğerlerine kiliseyi terk etmelerini tavsiye etmesi tuhaftır. Açıkçası Leon'a atfedilen tavsiyeler ve onun kaçışı saf bir uydurmadır. Doğanın sırlarını iyi bilen bir kişinin depreme kurban gitmesi büyük bilim adamının şöhretiyle bağdaşmaz ve dolayısıyla Leon'un sütunların altına sığınarak kurtarıldığını, tüm ibadet edenlerin kilisede öldüğünü iddia ederek gerçek hikâyeyi çarpıtmışlardır.

Konstantinos, Leon'un ölümünden sonra ortaya çıkan yazısında, Piskopos Photios'u yeni öğretmeni olarak seçtiğini ileri sürüyor. İkincisi elbette ancak 867'de gerçekleşen patriarkal tahtından çekildikten sonra ders vermekle meşgul olabilirdi. 879 yılında yeniden görevlendirildi. Leon'un çoktan ölmüş olduğu bu iki tarih arasında Konstantinos onun yanında çalışmış olmalı. Bu gözlem, Leon'un 870 yılında öldüğü yönündeki teorimizi doğruluyor.

V

Leon, başkentte doğup büyüyen bir Bizans Ermeni'siydi. Hem istekleri hem de öğrenmeye olan doymak bilmez açlığı bakımından yerli bir mahsul olduğu söylenebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, büyükbabası Astronom Bagrat'tı ve bilgisini başkente borçlu olmayıp anavatanı Armenia'dan getirmişti, bu da bize kanının bir dereceye kadar Leon'dan geldiğini varsayma hakkını verir. Bunu söylerken mutlaka kalıtıma değil, aile geleneklerine atıfta bulunuyorum. Ermeni ve Bizans entelektüel ilişkilerinin inceliklerine dalmak niyetinde olmadan, Leon ile başka bir Ermeni âlimi arasında bir paralellik kurmak ve ikisi arasındaki manevi yakınlığı ortaya çıkarmak istiyorum. Bu âlim, 7. yüzyılda yaşayan ve Leon'un Bizans eğitiminde yaptığı gibi, Ermeni eğitiminde de aynı görevi üstlenen Şiraklı Ananias[48] idi. Ermeniler arasında bilimin tohumlarını eken ilk kişi oydu. Neyse ki yazıları sayesinde onun hakkında diğer antik yazarlardan daha fazla şey biliyoruz. Ananias kendisi hakkında şunları söylüyor:

Eğitimi birkaç döneme bölünmüştür ve bunlardan ilkini aşağıdaki kısa ve anlamlı sözlerle anlatmaktadır: "Ermeni halkımızın öğrendiklerini derledim ve

48 Şiraklı Anania [Անանիա Շիրակացի], VII. yüzyılda yaşamış Ermeni âlim ve doğa bilimcisidir. Matematik, astronomi, coğrafya, kronoloji ve diğer konularda günümüze kadar gelen eserler yazmıştır. Kendi yazıları dışında hayatı hakkında çok az şey bilinmektedir. Günümüz Ermenistan'ında fen ve doğa bilimlerinin babası kabul edilen Şiraklı Anania, ilk Ermeni matematikçi, astronom ve kozmograftır. [ç.n]

Kutsal Yazılara hâkim oldum.” Bu, onun tüm Ermeni öğrenimi hazinesini okuyup uzmanlaştığı ve bilgili bir adam olduğu anlamına geliyor. Ancak bu onun öğrenmeye olan susuzluğunu gidermeye yetmedi. Sayı sanatıyla (matematik) tanışmak istiyordu: “Sayı sanatına büyük bir özlem duyduğumdan, hesaplama olmadan öğrenmenin hiçbir önemi olmadığını düşündüm, bunun tüm öğrenmenin anası olduğunu düşündüm.”

Başkentte retorik ve dil bilgisi konusunda uzmanlaştıktan sonra doğa bilimlerini edinmenin hayalini kurmaya başlayan Filozof Leon’un karşılaştığı durum tamamen aynıydı. Leon gibi Ananias da Konstantinopolis’te öğretmen bulamamıştı. “Ermeniler arasında bilge bir adam bulamadım,” diye yazıyor, “tüm dünyada sanat üzerine bir kitap da bulamadım.” Leo gibi bilgi arayışında seyahat etmekten başka yapabileceği hiçbir şey yoktu.

Yunan topraklarına doğru yola çıktıktan sonra Theodosiopolis’e [Erzurum] geldi ve burada din adamlığı konusunda bilgili olan Eleazar adında bir adamla tanıştı ve Dördüncü Armenia’da (Küçük Armenia’nın bir alt bölümü) yaşayan Khristosatour adında ünlü bir matematikçi hakkında bilgi sahibi oldu. Ananias, Khristosatour’a gitti ve onunla biraz zaman geçirdi, ancak altı aydan fazla kalamadı çünkü kısa süre sonra Khristosatour’un olağanüstü bilgili bir adam olmadığına ikna oldu. Bunun üzerine Konstantinopolis’e gitmeye karar verdi. Burada, görevinin amacını öğrendikten sonra, tüm bu belaya boşuna katlandığını söyleyen bazı tanıdıklarıyla temasa geçti. Ananias’ın, aynı şekilde Ermeni harflerini iyi bilen Trabzonlu ünlü âlim Thukhikos’un adını duymamış olmasına şaşırdılar, bu yüzden başkentten pek çok öğrenci ileri eğitimlerini tamamlamak için ona başvurdu.

Tam o sırada, Konstantinopolis Patriki’nin emri üzerine Philager adında bir papaz, bir grup öğrenciye Thukhikos’un yanında eğitim görmeleri için Trabzon’a kadar eşlik ediyordu. Ananias yoldaşlara katıldı ve sonunda zamanını Meryem Ana Aziz Eugiene kilisesinde ders vererek geçiren Thukhikos ile tanıştı. Ananias burada sekiz yılını istediği bilimlerde bilgi biriktirerek geçirdi ve sayısız el yazması ile tanıştı: “Ermeniceye tercüme edilmemişti, çünkü pek çok yazı, pek çok sır ve vahiy, tarih, tıp ve kronoloji üzerine kitaplar vardı ve orada bulunamayan tek bir kitap yoktu.”

Ananias, Thukhikos’un Ermeni dili bilgisinden hayranlıkla bahsediyor. Ananias, Yunancadan Ermeniceye o kadar akıcı ve hızlı çeviri yapabildiğini, öyle ki çeviriyi değil, orijinal Ermeniceyi dinlediğinizi sanacağınızı söylüyor. Ananias, Thukhikos’un dibinde toplayabildiği tüm bilgiyi biriktirdikten sonra, bilgisini başkalarına aktarmak için ana vatana döndü. “Kudretli sanatımı bu ülkeye kimsenin yardımı olmadan getirdim,” diyor Ananias, “kimse zahmetim

için bana teşekkür bile etmedi." Birçoğunun onun yanında çalışmaya geldiğini ancak eğitimlerini tamamlamadan, kendilerinin tam olarak edinemediklerini başkalarına aktarmak için gittiklerini acı bir şekilde kaydediyor. "İkiyüzlü ve kibirli adamlar, öğrenme gösterisi yapıyorlar ve insanlar tarafından haham olarak adlandırılmayı seviyorlar. Bana yöneltilen suçlamaların kötü niyetli entrikalardan başka bir şey olmadığını söylediler."

Suçlayıcılar elbette, Konstantinos ve benzerlerinin Leon hakkında yaydığı gibi, öğretmenleri hakkında yanlış söylentiler yayan eski öğrencileriydi. İftiralardan öfkelenen Ananias, öfke şişelerini Ermenilerin başlarına dökerek şöyle diyor: "Ermeniler anlam ve bilgiye önem vermezler, tembeldirler ve çabuk yorulurlar." Eğer yazar "anlam" (Ermenice kelimeler bilgelik olarak da yorumlanabilir) ve "bilgi" (Ermenice kelime aynı şekilde bilgi veya bilim olarak da yorumlanabilir) kelimelerinde doğa bilimlerine atıfta bulunuyorsa, şikâyet etme hakkı vardır, aksi takdirde Ermenilerin doğuştan gelen araştırma sevgisini inkâr etmek mutlak bir iftira olmasa da hoşnutsuzluğun abartılmasıdır. Ananias'ın uzmanlık alanı aritmetik, müzik, geometri ve astronomiden oluşan "Dörtlü Sanatlar"dı.

Ananias'ın sevdiği bilimler, ne kadar unutulursa unutulsun, hiçbir zaman tamamen yok olamaz ve her zaman birkaç takipçinin gözetiminde hayatta kalmaya mahkumdur. Gök bilimci Bagrat muhtemelen Ananias'ın başkente değil, memleketi Armenia'ya borçlu olduğu değerli bilgilerinin koruyucularından biridir. Leon'un aşıladığı Magnaura okulunun ruhu onun ölümünden sonra da sona ermedi ve Ermeniler daha sonraki ilerlemelere de mesafeli durmadı. 10. yüzyılda bilimler ve üniversite, Ermeni Basileios'un torunu olan bilgili imparator Konstantinos Porphyrogenetos'un[49] şahsında aydın bir magistros[50] tarafından himaye ediliyordu. Burada bilimin sonraki yüzyıllardaki gelişimini takip etmek niyetinde değiliz. Burada sadece Bizans uygarlığının alacakaranlığında yaşamış ünlü bir matematikçi olan bir Ermeni ismini anacağız.

Bibliothèque nationale de France'da, Nikolaos Artabasdes Rhabdas[51](şimdi Rhavdas olarak telaffuz ediliyor) adlı bir Ermeni matematikçinin eseri olan iki makaleyi içeren, matematik çalışmalarından oluşan 2428 numaralı Yunanca

---

49 Sayın Adontz bu ismin Ermenice biçimi olan Dziranadzin/Tsiranastsin [Ծիրանածին] şeklinde vermiştir. Biz Yunanca aslını vermeyi uygun bulduk. [ç.n]

50 Magistros (μάγιστρος), Geç Roma İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu'nun erken yüzyıllarında en kıdemli idari yöneticilerden biridir. Bizans'ta bu görev daha sonra ortadan kalktığı 12. yüzyıla kadar kıdemli onursal bir unvana dönüşmüştür. [ç.n]

51 Sayın Adontz makalesinde Nikholavos Artavasd Rhabdas vermiştir. Biz Yunanca aslını vermeyi uygun gördük. [ç.n]

bir el yazması bulunmaktadır. İlk makale, sayfa 194, şu başlığı taşıyor: "Kısa ve Basit Bir Matematik Dersi, saygıdeğer Georg Khatzyke'nin isteği üzerine, matematikçi ve geometri uzmanı Rhabdas olarak adlandırılan İzmirli Nikholas Artabasdos tarafından Konstantinopolis'te yazılmıştır"

Diğer makale, sayfa 225, şu başlığı taşıyor: "Sevgili Dostum Klaghomentzli Theodoros Tzabouke'ye, İzmirli Nikholas Artabasdos, (Konstantinopolis'ten) Bizanslı Rhabdas tarafından yazılmıştır."

Bu ikiz isimlerden biri olan Artabasdos (Artavasd) tamamen Ermeni'dir ve bu onun doğudan İzmir'e yeni geldiğini ve Nikholas, soyadı Rhabdas olarak yeniden adlandırıldığını gösterir. Artabasdos, eserini, Khatzyke olarak anılan, açıkça Haçik'in Ermenice adı olan, Haçatur'dan sevgi dolu ve Katolikoslardan birinin bile Georg Haçik ve Theodor'un Ermeni olduğu 10. yüzyıldan beri bilinen Georg'un isteği üzerine yazmıştır. Tzaboukh, "Çavuş" kelimesinden başka bir şey değildir. Theodor, hiç şüphesiz imparatorluk sarayında Çavuş (jandarma) olduğu için bu unvanı taşıyordu. Daha eskilerde bu makamın adı, o zamanlar büyük saygı duyulan bir unvan olan Çavuş ile aynı kelime olan Çautzes'ti. Georg Haçik sarayın bir memuruydu ve İmparator'a gönderilen tüm dilekçelerle ilgilenen dairenin başıydı.

Bir Ermeni alimi, iki yurttaşının isteği üzerine bu şekilde iki çalışma yazdı. İkisi de incelikli bir yazı değildir. Bir makalesinde toplama, çıkarma, bölme ve çarpmadan oluşan dört işlemi açıklıyor. Diğer makale kesirleri, çarpma kurallarını ve karekök çıkarma sürecini ele alıyor.

Fransız bir bilim adamı, Nikholas Artabasdos Rhabdas hakkında, büyük ölçüde karekök çıkarma yöntemi üzerinde durduğu küçük bir araştırma çalışması yaptı. Alman bilim adamı Fuentner'in çağdaş matematikçiler Opperman ve Alexeyev'e atfettiği bağ yönteminin gerçekten Artavasd'a ait olduğunu kanıtlıyor (P. Tannery, Manuel Moibopoulos et Nicolas Rhabdas, Bulletin des Sciences Mathematiques, 2 Serie, 8. 1884). Bu, Ermenilerin matematik bilimine mütevazı bir armağanıdır.

Artavasd aynı zamanda Paris'te bulunan Yunanca bir el yazması (Cod. Suppl. Grec. 682) olan geometrik bir eserle de tanınır. 14. yüzyılda Andronikos Palaeologos'un hükümdarlığı döneminde yaşamıştır. Hesaplamalarından birine göre 1341'de hâlâ hayattaydı. Paskalya'yı 6849 yılında güneşin 17. ve ayın 9. döngüsü olarak belirleyen Artavasd, bu yılı mevcut yıl olarak adlandırıyor. Hesaplamalardan Paskalya'nın 8 Nisan'a denk geldiği 1341 yılından bahsettiği anlaşılıyor. Andronikos Palaeologos'un oğlu Mikhael'in, Kilikya'nın Ermeni kralı II. Hetum'un kız kardeşi Mariam ile evli olduğu ve bu evlilikten 1328'de

tahta çıkan ve 1341'e kadar hüküm süren III. Andronikos'un bir oğlu doğduğu bilinmektedir.

Bu üç kişinin, Georg Haçik, Theodor Çavuş ve Artabados Rhabdas'ın, Ermeni kralının kızına İmparatorluk başkentine kadar eşlik eden heyet içinde olup olmadığı ilginç bir spekülasyon konusu. Meryem'e, Batılı bir prensle evlenecek olan ama yolda ölen kız kardeşi de eşlik ediyordu. Rhabdas soyadı bana sayfa, asa anlamına gelen Rhabdophoros kelimesinin kısaltması gibi geliyor. Büyük ihtimalle, Haçik ve Çavuş gibi Artabasdos da imparatorluk sarayının bir subayıydı. Hâlen üzerlerinde kalan Ermeni isimleri onların doğudan yeni geldiklerinin ve Bizans'ın eski sakinleri olmadıklarının göstergesidir.

Böylece 7. yüzyılda Şiraklı Ananias'ın elinde gördüğümüz bilimlerin meşalesi, büyük olasılıkla Bagrat aracılığıyla Filozof Leon'a iletilmiş ve Magnaura Sarayı'nda parlamış, İmparatorluğun çöküşünün arifesinde, Bizans'ın başkentindeki mütevazı bir Ermeni çevresinde aynı meşale hâlâ titriyordu[52].

52 Bizans İmparatorluğu'nda özellikle IX. yüzyıl entelektüel hayatında büyük ivme yaşandı. Bu ivme içindeki en büyük unsurlardan biri ve hatta en önemlisi "Ermeni kökenli veya Armenia coğrafyasından gelmiş kişilerdi". Bizans İmparatorluğu'ndaki entelektüel faaliyet hiçbir vakit sona ermemişti, ancak VII. ve VIII. yüzyıllarda önemli ölçüde azalmıştı, örneğin II. Theodosios'un V. yüzyılda kurduğu üniversite gibi bazı eğitim kurumlarının azalmasına izin verilmişti. Ancak IX. yüzyılda yeniden bir dirilme oldu ve bu dirilme bilime yeni bir ivme kazandırdı, bu durum tahmini olarak İstanbul'un nihai düşüşüne kadar devam edecekti. Bu yeniden dirilişte bir dizi insan önemli bir rol oynadı. Bunların başında geleceğin Patriği ve şüphesiz ki Bizans İmparatorluğu'nun yetiştirdiği en bilgili âlim olan Photios geliyordu. 837'den 843'e kadar patrik olan Gramerci Ioannes bunlardan biriydi. 815'teki İkonoklazm tekerrürü için teolojik temeller arayan Ioannes, çağdaşları arasında kadim bilimlerdeki muazzam bilgisiyle tanınmıştı. Bilimin ilerlemesini saltanatının önemli bir yönü olarak gören İmparator Theophilos'a da öğretmişti. Bilimin yeniden dirilişi, Magnaura sarayında bulunan ve bundan dolayı Magnaura Okulu [Üniversitesi] olarak bilinen Konstantinopolis Üniversitesi'nin yeniden kurulması ile doruğa ulaştı. Kaesar Bardas kurduğu ve ünü Bağdat'a kadar uzanan, matematikçi ve antik çağ bilimlerinde uzman olan Filozof Leon bu okulun başına geçti. Örneğin Slavların lideri olan Filozof Konstantinos'un dönemin entelektüel faaliyetlerine katkıda bulunduğu biliniyor, ancak Gramerci Ioannes, Phoitos, Kaesar Bardas, Filozof Leon asıl işi yüklenenler olarak görünüyor. Bunların dördü de en azından kısmen Ermeni kökenliydi. Tabii ki bu insanlar tamamen Bizanslaşmış görünüyor. Aslında, Photios'a Yunan dışında herhangi bir şey demek de mantıksız olur. Yine de onların Bizanslaşmanın asıl geçmişlerinden etkilenip etkilenmedikleri sorulabilir, asimile olurken onları içine çeken kültürü değiştirmediler. [ç.n]